

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Civilinės teisės ir civilinio proceso katedra**

Dariaus Tamošaičio
V kurso, komercinės teisės
studijų atšakos studento,
studento paž. Nr. 0213122

Magistro darbas

**„Viešoji tvarka ir gera moralė, kaip sandorio galiojimo sąlyga“
(angl. „Public Policy and Good Moral as a Condition for Validity of a Contract“)**

Vadovas: asist. E. Vilkickas
Recenzentas: doc. dr. A. Taminskas

Vilnius 2007

Turinys

Ižanga	2
Geros moralės sąvoka ir samprata	4
Moralės ir teisės santykis	14
Viešosios tvarkos sąvoka ir samprata	24
Lyginamieji aspektai	37
Viešosios tvarkos ir geros moralės teisinė reikšmė sandorio galiojimui ir sandorio šalių teisių bei pareigų apimčiai	46
Lietuvos teismų praktikos apžvalga	52
Išvados	55
Literatūros sąrašas	57
Summary	59

Ižanga

Šio darbo tema yra labai aktuali tiek teisės teorijai, tiek ir praktikai, o ypač – Lietuvos teismų praktikai. Jos aktualumas pasireiškia tuo, kad:

1. tokia sandorio galiojimo sąlyga yra palyginus nauja, įvesta tik 2001 m. liepos 01 d. įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos civiliniam kodeksui¹ (toliau – Civilinis kodeksas), todėl ji mažai nagrinėta ne tik Lietuvos teisės doktrinoje, bet ir Lietuvos teismų praktikoje;
2. sandorių reikšmė labai didelė tiek civilinėje teisėje, tiek ir ekonomikoje: sandoriais asmenys sukuria, keičia ir naikina civilines teises ir pareigas, jie yra rinkos ekonomikos, civilinės apyvartos pagrindas, todėl labai svarbu išmanyti jiems keliamus reikalavimus, o ypač – sandorių galiojimą ar negaliojimą lemiančias sąlygas;
3. tiek viešoji tvarka, tiek ir gera moralė (ypač pastaroji) yra subjektyvios kategorijos, apibūdinamos vertinamaisiais kriterijais, kuriuos kiekvienas asmuo gali suvokti skirtingai, todėl svarbu nubrėžti bendras, visuotinai pripažįstamas ir kiekvienam civilizuotos visuomenės atstovui priimtinas šio supratimo gaires, ypač, kai to praktiškai dar nėra padariusi Lietuvos teismų praktika, nes ji šioje srityje yra labai negausi.

Temos aktualumas ir lėmė šio magistro darbo tikslus bei objektą. Šiame darbe bus bandoma apibrėžti viešosios tvarkos ir geros moralės sąvokas, atskleisti jų sampratą, išanalizuoti moralės ir teisės santykį, nustatyti kriterijus, pagal kuriuos galima atskirti moralės ir teisės normas, įvertinti viešosios tvarkos ir geros moralės teisinę reikšmę sandorio galiojimui ir sandorio šalių teisių ir pareigų apimčiai, nustatyti šios sandorio galiojimo sąlygos taikymo ir aiškinimo kriterijus.

Rašant šį darbą naudotasi istoriniu, lingvistiniu, lyginamuoju, analizės, teleologiniu, loginiu ir sisteminiu metodais. Daugiausia naudotasi loginiu - analitiniu metodu, kuris pasireiškė teismų praktikos, teisės aktų ir teisės doktrinos autorių dėstyčių pozicijų aptarimu, palyginimu ir analize.

Ši tema nėra išsamiai nagrinėta Lietuvos teisės doktrinoje. Dažniausiai ji aptariama kaip vienas iš sandorių galiojimo (negaliojimo) institutų, nurodant pačius paprasčiausius viešosios tvarkos ir geros moralės apibrėžimus, nesigilinant į jų sampratą, geros moralės santykį su teise, o kartais tik nurodant, kad tai viena iš sandorių galiojimo sąlygų, apibrėžiama vertinamaisiais kriterijais, kuriuos turi nustatyti teismai, o pastarųjų praktikos

¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

šiuo klausimu beveik nėra. Per pastaruosius dvejus metus Vilniaus universiteto Teisės fakultete šia tema nebuvo rašytas nei vienas magistro darbas. Tai gi šio magistro originalumą lemia, jei taip galima apibūdinti, jo naujumas: ko gero pirmą kartą bus bandoma išsamiai išanalizuoti viešąją tvarką ir gerą moralę, kaip sandorio galiojimo sąlygą. Dar vienas svarbus šio magistro darbo originalumo momentas yra tas, kad atsižvelgiant į tai, jog tiek viešoji tvarka, tiek ir gera moralė yra subjektyvios kategorijos, apibrėžiamos vertinamaisiais kriterijais, tai padaryti bus stengiamasi paliečiant ne tik teisės, bet ir filosofijos bei sociologijos aspektus.

Darbe buvo panaudotos šios šaltinių rūšys: teisės norminiai aktai, specialioji literatūra, teismų sprendimai, travaux preparatoires. Svarbiausi buvo teisės doktrinos šaltiniai: Vaišvila², Bakševičienė³, Chroponiuk⁴ ir Mikelėnas⁵. Tai lėmė rašant šį darbą panaudoti metodai, aukščiau minėti darbo aspektai ir darbo tikslai bei teismų praktikos stoka šioje srityje.

² Teisės teorija, A. Vaišvila, Vilnius, 2000.

³ Teisė 2004, 51 tomas, Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas, R. Bakševičienė ir D. Beinoravičius, Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

⁴ Теория государства и права, Хропанюк В. Н., под редакцией Стрекозова В. Г., Интерстиль, 2003.

⁵ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996.

Geros moralės sąvoka ir samprata

Būtinybę apibrėžti geros moralės sąvoką lemia ne tik jos įtaka sandorio galiojimui ar negaliojimui, bet ir jos visuomeninė ir teisinė svarba. Visų pirma, ji pasireiškia tuo, jog moralė įtvirtinta svarbiausiame nacionaliniame teisės akte – Lietuvos Respublikos Konstitucijoje⁶ (toliau – Konstitucija). Jos 38 str. nustato ne tik teisę, bet ir pareigą tėvams auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais⁷. Taigi asmuo jau nuo mažų dienų turi būti mokomas elgtis pagal geros moralės kriterijus, nes tik taip auklėjami vaikai galės užaugę tapti dorais piliečiais ir deramai atstovauti savo visuomenei. Antra, minėtame Konstitucijos straipsnyje nurodyta, jog šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Pagal Civilinio kodekso 3.5. str. 2. d. šeimos nariai, įgyvendindami savo teises ir vykdydami savo pareigas privalo ne tik laikytis įstatymų, elgtis sąžiningai, gerbti bendro gyvenimo taisykles, tačiau ir vadovautis geros moralės principais. Trečia, Konstitucijos preambulės paskutinėje dalyje išvardyti lietuvių tautos siekiai priimant ir skelbiant Konstituciją. Tie siekiai yra tokie: atvira, teisinga, darni pilietinė visuomenė ir teisinė valstybė, todėl nesuklysimė teigdami, kad teisingumas taip pat yra visuomenės ir valstybės pagrindas, o teisingumo kriterijus ne kas kita kaip moralės normos⁸. Ketvirta, „Civilinės teisės gali apriboti tik įstatymai ar įstatymų pagrindu – teismas, jeigu toks apribojimas būtinas viešai tvarkai, geros moralės principams, žmonių sveikatai ir gyvybei, asmenų turtui, jų teisėms ir teisėtiems interesams apsaugoti“⁹ – tai reiškia, jog vieša tvarka ir gera moralė savo svarba prilyginama ne tik asmens turtui, jo teisėms ar interesams, bet ir tokioms visuotinai pripažįstamoms vertybėms kaip žmogaus sveikata ar net gyvybė. Taigi, galima teigti, jog geros moralės visuomeninė ir teisinė reikšmė tikrai labai didelė, todėl tiesiog privalu žinoti jos esmę.

Deja, nei Konstitucijoje, nei Civiliniame kodekse, nei kituose nacionaliniuose teisės aktuose nerasime geros moralės apibrėžimo, todėl bandysime jo ieškoti teisės doktrinoje. Civilinio kodekso komentare¹⁰ (toliau – Komentaras) jos kriterijai apibrėžiami taip: „Geros moralės kriterijus yra kultūringo, teisingo žmogaus minimalus gėrio, blogio, teisingumo,

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

⁷ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, IV leidimas, S. Keinys („et al“), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius, 2000. Pagal jį dorovė ir moralė yra sinonimai.

⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 184, 185 psl.

⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262., 1.2 str.

¹⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001.

pareigos, padarumo suvokimas“¹¹. Taigi, moralė suprantama kaip visuomenėje vyraujanti gėrio ir blogio, sąžiningumo ir nesąžiningumo samprata. Iš esmės toks pats apibrėžimas pateiktas ir Dabartinės lietuvių kalbos žodyne¹², nurodant, kas yra dorovė: „gyvenimo visuomenėje bei elgesio principai ir normos“¹³. Dar vienas, ir vėl panašus į aukščiau minėtus, tik kiek platesnis, moralės apibrėžimas teisės doktrinoje yra toks: „Moralės normos – bendro elgesio taisyklės, sudaromos remiantis visuomenės požiūriu į gėrį, blogį, pareigą, teisingumą, garbę ir pan., kurias garantuoja vidiniai žmonių įsitikinimai, visuomenės nuomonė ir visuomenės poveikis. Moralės normos visuomenėje susiformuoja pagal jos požiūrį į gėrį, blogį, garbę, teisingumą ir pan. Jos tampa bendromis elgesio taisyklėmis tada, kai visuomenės nariai įsisažmonina jų reikšmingumą, reikalingumą“¹⁴. Oksfordo žinynas teigia, kad moralė – tai „teisės normų, nustatančių žmogaus pareigas visuomenės ir kitų žmonių atžvilgiu“¹⁵. Vienas žymiausių Lietuvos teisės doktrinos kūrėjų Valentinas Mikelėnas moralę suvokia kaip visumą idėjų, pažiūrų, principų, maksimų, lemiančių žmogaus elgesį visuomenėje¹⁶. Teisės teorijos specialistas Alfonsas Vaišvila moralę apibūdina kaip vidinį žmogaus įsitikinimą gerbti kito asmens interesus, savanorišką tokios pagarbos reiškimą¹⁷. Kaip matome, moralės apibrėžimų teisės doktrinoje yra gana daug, todėl belieka pabandyti juos apibendrinti, paanalizuoti ir išskirti pagrindinius kriterijus.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad dažniausiai teisės doktrinoje terminas „moralė“ vartojamas be būdvardžio „gera“, tačiau Civiliniame kodekse šie žodžiai visuomet minimi kartu - „gera moralė“. Įdomu, ar terminai „moralė“ ir „gera moralė“ turi skirtingą prasmę. Šis klausimas buvo iškeltas viename iš šiais metais vykusių Lietuvos Respublikos Seimo posėdžių. V. Čepas prašė atkreipti dėmesį į tai, kad, negali būti įstatyme tokios sąvokos kaip gera moralė¹⁸. Jis nurodo tokias dvi priežastis:

¹¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 185 psl.

¹² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, IV leidimas, S. Keinys („et al“), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius, 2000.

¹³ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, IV leidimas, S. Keinys („et al“), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius, 2000, 128 psl.

¹⁴ Namų advokatas, A. Abramavičius (et al), Valstybės įmonė Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2002, 521 psl.

¹⁵ Konstitucinė teisė, Moralės normos konstituciniuose teisiniuose santykiuose, G. Mesonis ir K. Meilius, Jurisprudencija, t. 31 (23); 5-13, 2002, 6 psl.

¹⁶ Prievolių teisė, I dalis, serija: naujasis civilinis kodeksas, II tomas, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 2002, 23 psl.

¹⁷ Teisės teorija, A. Vaišvila, Vilnius, 2000, 205 psl.

¹⁸ Lietuvos Respublikos Seimo penkiasdešimt ketvirtojo (190) posėdžio, įvykusio 2006 m. birželio 22 d., stenograma, numeris: 54(190), 5 psl.

1. teiginys, kad yra gera moralė, suponuotų, kad yra ir bloga moralė (prašė duoti blogos moralės pavyzdžių, tarsi leisdamas suprasti, kad tokių nėra);

2. lietuvių leksikoje iš viso nėra tokio termino kaip gera moralė, nes tai prieštarauja formaliai logikai (siūlė vartoti terminą „moralė“ be būdvardžio „gera“).

Ko gero niekas neprieštarautų, kad V. Čepo teiginiai yra logiški ir teisingi. Tai patvirtina ir aukščiau minėti moralės apibrėžimai. Nei teisės doktrinoje, nei bendrinėje lietuvių kalboje nenaudojamas toks terminas, kaip bloga moralė. Poelgis yra moralus arba ne moralus. Tačiau reikia nepamiršti ir tikrosios įstatymų leidėjo valios. Mūsų manymu, tai, jog Civiliniame kodekse naudojamas terminas „gera moralė“ nereiškia, jog įstatymo rengėjai manė, jog moralė gali būt ir gera, ir bloga. Ko gero toks žodžių junginys buvo pasirinktas tam, kad dar labiau pabrėžtų moralės, kaip teisinio gėrio, visuotinės vertybės, pobūdį, kaip teisingumo pagrindą, tam, kad dar labiau pabrėžtų Konstitucijos preambulėje įtvirtintą lietuvių tautos siekį gyventi atviroje, teisingoje, darnioje pilietinėje visuomenėje ir teisinėje valstybėje.

Vienas svarbiausių ir dažniausiai teisės doktrinoje minimų geros moralės kriterijų yra jos visuomeninis pobūdis. Tačiau derėtų paminėti, kad ne visi yra tokios nuomonės. Teisės doktrinoje aprašomos mūsų visuomenėje matomos pastangos neigti visuotinių moralės normų egzistavimo objektyvumą. Tas neigimas paremtas keliais argumentais, kurių svarbiausias – tariamas moralės sąvokos turinio reliatyvumas. Teigiama, jog visuotinis moralės supratimas tėra utopija ir objektyviai negalima (net jei ji, kaip tokia, būtų reikalinga). Šią koncepciją bandoma pagrįsti tuo, jog kiekvienas asmuo mąsto skirtingai, todėl kiekvienas žmogus turi skirtingą, sąvitą moralės supratimą. Tokios pozicijos atstovai mano, kad, kadangi visuotinai pripažįstama moralė negalima, tai ir jos siekti nereikia, nes tai bevaisis ir beprasmiškas darbas. Pagal tokią nuomonę visuomenės subjektai veikia vadovaudamiesi subjektyviais požiūriais į moralę. Tai suponuoja supratimą, kad elgesys yra moralus, jei nepažeidė jokio įstatymo. Taip moralė sutapatinama su teisės normomis, todėl moralumas pasireiškia tik tiek, kokia apimtimi jis yra įtvirtintas teisės normose. Daroma išvada, kad teisės normos morale nepagrįstos, o jei ir taip, tai jos subjektyvus pobūdis tiesiog eliminuoja ją iš kasdienių visuomeninių santykių. Pagal šią koncepciją moralės ieškoti tenka tik teisės normose, net tuomet, kai jų turinys prieštarauja paprasčiausiai logikai ar kitiems teisės aktams. Kadangi pripažįstamas moralės santykinumas, t. y., kad kiekvienas asmuo savo elgesio visuomenėje modelį kuria vadovaudamasis subjektyviu požiūriu į moralę, patenkame į absurdišką situaciją: nors teisės normos yra vieninteliai galimi moralės modeliai, jos kartu yra amoralios, nes nesugeba savyje sutalpinti daugybės subjektyvių požiūrių į moralę.

Galiausiai prieiname prie tokios išvados: jei neigiame visuotinės moralės normų egzistavimą, atitinkamai turime paneigti ir teisės normų moralumą, nes nėra egzistuojančios tokios teisės sistemos, kuri sugebėtų atspindėti visus subjektyvius moralės modelius. Atsiduriame visuomenei ir demokratinei valstybei pavojingoje situacijoje, kai teisės normos tėra imperatyvai, kurių laikymąsi užtikrina sankcijos baimė ar panašūs dalykai¹⁹. Taigi, galima teigti, kad minėta koncepcija net tik pati sau prieštarauja, tačiau ji prieštarauja ir demokratinės valstybės principams, ardo visuomenės narių, kaip tam tikrų bendrų pažiūrų asmenų, bendro ir darnaus gyvenimo galimybes, kurdama grupę žmonių, kurių kiekvienas visuomet sau teismus, o kiti atitinkamai elgiasi nemoraliai. Galima drąsiai pasakyti, kad visuotinė moralė tikrai egzistuoja. Tai patvirtina ir kitų valstybių patirtis, nes jas pripažįsta tiek anglosaksų, tiek ir kontinentinės teisės tradicijos valstybės, be to, ir šiandieninės tarptautinės teisės kilmė remiasi visuotinai egzistuojančių moralinių vertybių pripažinimu²⁰.

Visuomeninio moralės pobūdžio egzistavimą galima pabandyti įrodyti ir kitu metodu – lyginant ją su garbės ir moralės supratimu. Garbė irgi yra vertybinė kategorija, kuri remiasi žmonių supratimu apie gėrį ir blogį. Todėl, šiuo atveju yra įmanoma garbės ir orumo sampratų analizė, kaip priemonė moralės kriterijams nustatyti. Šiuo atveju kalbant apie garbę reikėtų omenyje turėti ir „viešąją“ moralę, o minint orumą – prilyginti jam „subjektyviają“ moralę (be abejo, toks „viešosios“ moralės ir garbės bei „subjektyviosios“ moralės ir orumo sugretinimas yra sąlyginis). Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad šios dvi kategorijos labai panašios, gal net viena kitos sinonimai, tačiau taip nėra, - jos panašios, bet ne vienodos. Garbė yra suprantama kaip visuomenės pripažįstama asmens pagarba už nuopelnus, šlovę, gerą vardą, tai gi garbė yra teigiamas asmens socialinis vertinimas, gera viešoji nuomonė apie jį. O orumas apibrėžiamas kaip asmens savęs vertinimas, kurį lemia visų pirma visuomenės asmens įvertinimas. Taigi, net tokia asmeninė kategorija kaip orumas nėra vien subjektyvus asmens savęs vertinimas, nes šio vertinimo pagrindas turi būti viešoji nuomonė apie asmenį. Nors įstatymai gina asmens garbę ir orumą kaip jo moralinį vertinimą, reikia nepamiršti, kad toks gynimas garantuoja tik tokį asmens vertinimą, kurio jis pats užsitarnavo savo poelgiais, o ne tokį, kokį pats žmogus įsivaizduoja esant. Vadinasi, įstatymuose įtvirtintas apsaugos objektas šiuo atveju yra asmens teisė reikalauti, kad viešoji nuomonė apie jį būtų formuojama remiantis duomenimis, atitinkančiais jos tikruosius, realius poelgius, o moralinis vertinimas

¹⁹ Konstitucinė teisė, Moralės normos konstituciniuose teisiniuose santykiuose, G. Mesonis ir K. Meilius, Jurisprudencija, t. 31 (23); 5-13, 2002, 6, 7 psl.

²⁰ Konstitucinė teisė, Moralės normos konstituciniuose teisiniuose santykiuose, G. Mesonis ir K. Meilius, Jurisprudencija, t. 31 (23); 5-13, 2002, 9 psl.

atitiktų tikrovę ir normų reikalavimus visuomenėje, kurios narys tas asmuo yra²¹. Maža to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra suformulavęs precedentą specifinių fizinių asmenų civilinių teisių (teisė į vardą, atvaizdą, privatų gyvenimą, garbę, orumą ir pan.) gynimo bylose. Teismas pabrėžė, kad net ir kalbant apie tokias individualias žmogaus teises kaip orumas, privatumas, reikia orientuotis į normalaus, vidutiniškai jautraus asmens interesus ir juos ginti, o ne tokio, kuris ypač jautriai ar smulkmeniškai suvokia informaciją ir ją vertina²². Taigi, net jei pripažintume moralės reliatyvumą, vis tiek pagal analogiją ji turėtų būti ginama remiantis konkretaus žmogaus individualiu jos supratimu tik tiek, kiek neprieštarautų normalaus, vidutiniškai jautraus asmens moralės supratimui, vadinasi – visuotinės moralės koncepcijai. Nors minėtas Lietuvos Aukščiausiojo teismo precedentas dar nereiškia, kad šiuo atveju būtų konkrečiai tokia teismo pozicija, tačiau pagal analogiją ji, ko gero, labiausiai tikėtina.

Antras geros moralės kriterijus yra jos dinamiškumas laiko atžvilgiu. Nors jis teisės doktrinoje ne dažnai akcentuojamas, tačiau jį aptarti yra būtina. Vien tas faktas, kad visuomeniniai santykiai nuolat ir vis sparčiau keičiasi, vystosi, kad įstatymai ne visuomet „suspėja“ juos tinkamai sureguliuoti (o ką jau tuomet kalbėti apie moralės normas, kurių supratimas formuojamas (formuojasi) daug sunkiau ir ilgiau nei įstatymai), anaipol nereiškia, kad visuomeninis moralės supratimas bėgant laikui nesikeičia: „Sąvoka „gera moralė“ taip pat yra vertinamoji ir, bėgant laikui, kinta“²³. Šios citatos autoriai toliu kalba apie tai, kad kai kyla geros moralės taikymo klausimas, teismas (geros moralės sampratos interpretatorius) privalo taikyti bylos nagrinėjimo metu visuomenėje pripažįstamus moralės sampratos aspektus vadovaudamasis objektyviuoju protingumo kriterijumi. Su tokia jų pozicija nesutikti būtų paprasčiausiai neprotinga. Juk, pavyzdžiui, viduramžiais bet kokie moksliniai tyrimai buvo vertinami kaip raganavimas ir pagal tuomet egzistavusias visuomenės moralės nuostatas tokiais dalykais užsiimanti žmogų sudeginti buvo ne tik normalu, bet ir būtina ne tik visuomenei, bet ir jam pačiam (kad būtų apsaugoti aplinkiniai ir išgelbėta „apsėstojo“ siela). Šiais lakais požiūris į mokslą (vadinasi ir moralės nuostatos šiuo aspektu) yra absoliučiai kitoks – be jo nei ateities, nei gyvenimo apskritai, ko gero, net įsivaizduoti nesugebėtų nei vienas normalus žmogus. Taigi, jau vien logikos principai lemia

²¹ Žiniasklaidos teisė: visuomenės informavimo teisė, teoriniai ir praktiniai aspektai, L. Meškauskaitė, Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2004, 258 psl.

²² Žiniasklaidos teisė: visuomenės informavimo teisė, teoriniai ir praktiniai aspektai, L. Meškauskaitė, Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2004, 265psl.

²³ Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis (et al), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005, 38 psl.

ši geros moralės principų interpretavimo būdą. Maža to, laikui bėgant tai padaryti darosi vis sunkiau ir tai patirtina užsienio teismų praktika: „[domi šiuo aspektu yra *Armhouse Lee prieš Chappell* (1996) byla²⁴. Palaikydamas ieškinį dėl nuostolių atlyginimo už sutarties paskelbti sekso linijos telefono reklamą pažeidimą, teisėjas aiškiai atsisakė bet kokio pagrindo laikyti sutartį niekine arba sutarties laisvės ribojimu iš esmės vadovaudamasis savo moraliniais įsitikinimais“²⁵.

Trečias kriterijus – socialinis pobūdis. Reikia pažymėti, kad apibūdinant teisę kaip normų sistema, ji atskiriama nuo gamtos, o teisės mokslas – nuo gamtos mokslų. Tačiau to nepakanka, nes šalia teisės normų egzistuoja ir kitos normos, kurios reguliuoja žmonių tarpusavio santykius. Tai socialinės normos. Vadinasi teisės mokslas nėra vienintelė disciplina, analizuojanti socialinių normų sistemą. Taigi, atitinkamas normas galima vadinti „morale“, o jas nagrinėjantį teisės mokslą – „etika“. Pabrėžtina tai, kad kasdieninėje kalboje moralės prasmė dažnai tapatina su etikos prasme, jai priskiriant moralės funkcijas. Manoma, jog ji reguliuoja žmonių elgesį, nustato jų teises ir pareigas, tai yra – nustato normas, nors tikroji etikos funkcija yra analizuoti moralės - moralinio autoriteto arba papročių sukurtas – normas. Teisės mokslui grėsmę kelia ne tik tai, kad nėra aiškios ribos, skiriančios ją nuo gamtos mokslų, tačiau ir tai, kad teisės mokslas nėra atskiriamas nuo etikos mokslo, taigi ir teisė nuo moralės. Socialinis moralės pobūdis kartais kvestionuojamas nurodant tokias moralės normas, kurios reguliuoja asmenų elgesį, nukreiptą ne į kitus, o į save patį (pavyzdžiui, normos, draudžiančios savižudybę, reikalaujančios skaistybės, drąsos). Tačiau net ir tokios normos susiformuoja asmenims gyvenant ir bendraujant visuomenėje. Be abejo, tokių normų reikalaujamas elgesys tiesiogiai įtakoja tik patį individą, bet netiesiogiai – ir kitus visuomenės narius, nes toks elgesys moralės normų objektu bendruomenės sąmonėje tampa tik dėl savo pasekmių pačiai visuomenei, jos nariams. Todėl net ir taip vadinamosios „pareigos pačiam sau“ yra socialinės, nes izoliuotai gyvenančiam asmeniui jos būtų visiškai nereikalingos ir beprasmės²⁶. Reikia pripažinti, kad egzistuoja teorijos, aiškinančios „vidinę“ moralės normų prigimtį. Tačiau bet koku atveju kalbant apie moralę kaip institutą nustatanti gėrio ir blogio kriterijus, būtina pripažinti, kad egzistuoja įvairūs išorinio pasaulio reiškiniai.

²⁴ Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis (et al), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005, 38 psl.

²⁵ Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis (et al), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005, 38 psl.

²⁶ Grynoji teisės teorija, H. Kelsen, Eugrimas, Vilnius, 2002, 83 psl.

Būtent šių reiškinių vertinimui ir yra naudojama gėrio-blogio skalė, tai yra moralė. Dažniausiai tokiu būdu vertinamas yra tam tikras žmogaus elgesys.

Socialinis moralės pobūdis tiesiogiai lemia ir ketvirtąjį jos kriterijų. Kadangi socialinės normos reguliuoja santykius tarp žmonių, o, kaip jau anksčiau išsiaiškinome, moralės normos yra socialinių normų sistemos dalis, tai galime daryti išvadą, kad ketvirtas moralės kriterijus pasireiškia tuo, jog moralės normos reguliuoja būtent žmonių elgesį ir tarpusavio santykius. Kaip teigia R. Bakševičienė ir D. Beinoravičius: „Moralės normos „įaugusios“ į žmogaus sąmonę ir todėl „natūraliai“ vykdomos“²⁷, „Moralė, su ja susiję įsitikinimai, įsipareigojimai, būdingi *individui*, arba kitaip tariant – žmogui kaip subjektui, na ir visuomenei kaip individų visumai“²⁸.

Kalbant apie moralės sampratą, reikėtų paminėti dar vieną aspektą (tai būtų jau penktasis kriterijus), o būtent tai, jog moralę galima suprasti kaip pozityviają neprievartinę tvarką. Pažymėtina tai, kad tiek moralės normas, tiek ir teisės normas formuoja papročiai arba valios aktai. Taigi moralė, kaip ir teisė, - pozityvi, nes yra aktyviai nustatyta. Būtent pozityvioji moralė yra etikos mokslo objektas, taip pat, kaip kad pozityvioji teisė yra teisės mokslo objektas. Pažymėtina, kad moralinė tvarka neturi jokių jos normų laikymosi užtikrinimo organų ir priemonių. Jos taikymas pasireiškia moraliniu šios tvarkos reguliuojamu kitų asmenų elgesio vertinimu (pavyzdžiui, pasmerkimu, panieka, tolerancija, pagarba ir pan.). Pirmąkart teisėnė tvarka taip pat yra decentralizuota ir šiuo požiūriu prilyginama moralinei tvarkai. Maža to, visiškai decentralizuota bendroji tarptautinė teisė kartais vadinama tarptautine morale. Teisės ir moralės skirtumas yra ne tai, ką jos įsako, o tai, kaip jos įsako (draudžia) tam tikrą elgesį. Taigi, pagrindinis jas skiriantis kriterijus yra jų įpareigojimų įvykdymo užtikrinimo forma: teisės normos įgyvendinamos prievartine, o moralės – neprievartine tvarka. Jeigu teisė skatina tam tikrą elgesį (pavyzdžiui, juridinio fakto pripažinimas, tam tikrų teisių pripažinimas, nuostolių kompensavimas ir pan.), o priešingai besielgiančiam asmeniui gali pagrasinti socialiai organizuota sankcija (pavyzdžiui, įpareigojimas atlyginti padarytą žalą, įpareigojimas įvykdyti prievolę natūrai, tam tikrų teisių apribojimas ir pan.), tai moralė, nors ir skatina tam tikrą elgesį, dažnai labai panašų kaip ir teisė, tačiau priešingai nei ji, neturi jokių realių sankcijų. Ko gero vienintelis dalykas,

²⁷ Teisė 2004, 51 tomas, Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas, R. Bakševičienė ir D. Beinoravičius, Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 20 psl.

²⁸ Teisė 2004, 51 tomas, Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas, R. Bakševičienė ir D. Beinoravičius, Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 16 psl.

skatinantis laikytis moralės normų nustatytos tvarkos, yra visuomenės narių pritarimas jas atitinkantiems veiksams (pavyzdžiui, „mini geru žodžiu“, pagiria, išreiškia padėką ir pan.), tačiau jei jos nesilaikoma, tai moralės normas pažeidęs asmuo nepatiria valstybės numatytų sankcijų, nes moralė jokių prievartos taikymo galimybių tokiam asmeniui nenustato. Vienintelis dalykas, kuris jam tokiu atveju „gresia“ yra visuomenės narių nepritarimas tokiam asmens poelgiui ir apeliavimas į jo sąžinės jausmą (pavyzdžiui, bandymas sukelti gėdos jausmą, ignoravimas, pasmerkimas), tačiau vargu ar tokią „prievartos priemonę“ galime bent grąsinimu pavadinti. Maža to, jei jau žmogus elgiasi taip, kad pažeidžia visuomeninių moralės normų nustatytą tvarką, tai tokiais savo veiksmais jis ne tik ignoruoja aplinkinius ir visą visuomenę, bet ir išreiškia panieką jų nuomonei, todėl jų nepritarimas jo elgesiui dažniausiai nedaro jokios įtakos tokio asmens tolimesniems veiksams, dar daugiau, kai kurie apie tai apskritai net nesusimasto²⁹.

Šeštas geros moralės kriterijus - prigimtinis jos pobūdis. Jis pasireiškia tuo, jog moralės normos nėra niekur formaliai įtvirtintos. Be abejo, nederėtų pamiršti, kad kai kurios moralės taisyklės sutampa su teisės normomis ar religinėmis tiesomis, kurios atitinkamai įtvirtintos įstatymuose ar religiniuose raštuose, ir net turint omenyje, kad tokių „įtvirtintų“ moralės normų yra gana daug, vis tik iš esmės jos egzistuoja, jei ir nebūtų minėtu būdu įtvirtintos: „Moralės normos paprastai „gyvena“ žmonių sąmonėje. Jos nefiksuotos specialiuose valstybės aktuose“³⁰. Taigi, moralė, kaip tokia, egzistuoja ir vystosi visuomenės sąmonėje savaime, nepaisant to, įtvirtinta ji ar ne, nepaisant to, yra aktyvūs valiniai visuomenės narių veiksmai ją formuoti ar ne.

Septintas geros moralės kriterijus yra tas, kad jos pagrindą sudaro sąžiningumas, lygybė, proporcingumas, protingumas ir teisingumas (tai pagrindžia dauguma šios darbo dalies pradžioje nurodytų moralės apibrėžimų, kuriuos pateikė skirtingi tiek teisės doktrinos, tiek kitų sričių specialistai). Pasak A. Vaišvilos, teisingumas – gėrio (vienoda santykių dalyvių sauga) ir blogio (vienų žmonių teisės kitų sąskaita) kategorijų skyrimas³¹.

Na ir ko gero paskutinis (aštuntas) geros moralės kriterijus būtų didelė jos visuomeninė ir teisinė reikšmė (apie ją skaityti šios darbo dalies pradžioje), nes kiti mėginimai (porą pavyzdžių toliau pateiksime) išskirti moralės kriterijus buvo ne itin sėkmingi arba iš esmės nesiskyrė nuo šiame darbe pateiktų kriterijų.

²⁹ Grynoji teisės teorija, H. Kelsen, Eugrimas, Vilnius, 2002, 85 psl.

³⁰ Teisės teorija, A. Vaišvila, Vilnius, 2000, 209 psl.

³¹ Teisės teorija, A. Vaišvila, Vilnius, 2000, 206 psl.

Egzistuoja toks moralės supratimas, pagal kurį prie moralę apibūdinančių kriterijų reikėtų priskirti tokį jos veikimo mechanizmą – „Slopink savo polinkius, įveik savo egoistinius interesus“. Šios doktrinos atstovai teigia, kad individai, kurie paklūsta tam tikrai socialinei tvarkai, taip elgiasi tik todėl, kad toks elgesys atitinka jų asmeninius interesus ar polinkius, o šiuos išugdo minėtoji socialinė tvarka. Pasak jų, tie interesai gali skirtis nuo tų, kuriuos asmuo turėtų, jei jų sąmonės neįtakotų socialinė tvarka. Paprastai žmogus turi daug polinkių, kurie vienas kitam prieštarauja. Todėl jo elgesį nulemia tas polinkis, kuris yra stipresnis. Jokia socialinė tvarka nėra pajėgi visiškai eliminuoti žmogaus asmeninių interesų. Dėl šios priežasties norint, kad asmuo paklustų jos taisyklėms, jai belieka išugdyti asmens sąmonėje interesą, skatinantį elgtis pagal tą tvarką ir priešintis tiems polinkiams, kurie susiformuotų, jei tos tvarkos nebūtų. Todėl ši doktrina kartais suprantama taip, tarsi moraliais pripažinti būtų tik tokie veiksmai, kurie skatintų asmenį nesivadovauti savo individualiais polinkiais. Vadovaujantis tokiu supratimu, galima padaryti išvadą, kad moralė reikalauja, jog individas slopintų savo polinkius ir vadovautųsi ne savo, o kitokiais – socialinės tvarkos nustatytais – motyvais. Tai reiškia, kad moralės normose daroma nuoroda tik į asmens elgesio motyvus, nepaisant to, kad įvykdyti postulata, pagal kurį reikia veikti ne savo, o kitais interesais, psichologijos požiūriu yra neįmanoma. Maža to, moralės tvarka, kurios normos yra susijusios tik su asmens elgesio motyvu, suponuoja kitą socialinę tvarką, kuri nustato asmens išorinį elgesį. Taip yra todėl, kad moralės norma, reguliuojanti išorinio elgesio motyvus, gali egzistuoti tik kartu su moralės normomis, kurios nustato išorinį elgesį. Ne bet koks individualiam motyvui priešingas elgesys yra atitinkantis moralės normų reikalavimus: jei kas nors kito įsakymu nužudo žmogų, tai toks poelgis (jei moralės normos draudžia žudyti) negali būti laikomas moraliu, nors jis ir buvo atliktas nesivadovaujant asmeniniais interesais. Vadinasi, norint, kad poelgis būtų moralus, reikia, kad net tik motyvas, bet ir pats elgesys atitiktų moralės normas, todėl priimant moralę atitinkantį sprendimą, motyvo ir motyvuoto elgesio negalima atskirti. Taigi ir moralė neturi būti suvokiama taip – „Slopink savo polinkius, įveik savo egoistinius interesus“, vadinasi toks mechanizmas negali būti vienu iš moralės kriterijų³².

H. L. A. Hart išskyrė keturis pagrindinius moralės kriterijus – svarba, imunitetas valingam pakeitimui, moralinių nusižengimų tyčinis pobūdis bei specifinė socialinio

³² Grynoji teisės teorija, H. Kelsen, Eugrimas, Vilnius, 2002, 84, 85 psl.

spaudimo forma – skiriančius ją nuo kitų socialinių normų sistemų, tačiau jie iš esmės patenka į šiame darbe aprašytus kriterijus³³.

Moralės ir teisės sąvokų palyginimas padės geriau jas suprasti, todėl yra tikslinga toliau darbe aptari moralės ir teisės santykį.

³³ Plačiau apie minėtus kriterijus skaityti: Teisės samprata, H. L. A. Hart, Pradai, Vilnius, 1997, VIII sk. 3d.

Moralės ir teisės santykis

Pirmiausia reikia paminėti tai, kad analizuojant bet kokių dviejų dalykų ar reiškinių santykį, reikia išsiaiškinti ar jie nėra tapatūs, nes tokiu atveju jų santykis pasireikš tik tuo, kad tie dalykai tėra sinonimai, kad reiškia vieną ir tą patį, kitaip tariant, kad tarp jų santykio nėra. Nemažiau svarbu išsiaiškinti ir tai, ar jie kuo nors susiję, nes jei jie visiškai nesusiję, tai yra pasireiškia visiškai skirtingose sferose ir pan., tarp jų taip pat nebus jokio santykio, nes jų, kaip reiškinių, veikimo ribos niekada ne tik kad nesusikirs, bet ko gero net nepriartės tiek, kad būtų galima bandyti ieškoti jų santykio, tai yra panašumų, skirtumų, poveikio vienas kitam.

A. Vaišvila yra gana aiškiai ir nuosekliai išanalizavęs teisės ir moralės santykį, todėl manau, kad jo mintis reikėtų aprašyti šiame darbe plačiau. Pasak šio mokslininko, visuomenė, priklausomai nuo tikslų, tai yra kokius santykius ir kokiomis priemonėmis ji nori juos reguliuoti, kuria įvairias elgesio taisyklių sistemas. Vienos jų reguliuoja žmonių santykius su gamta, kitos – su Dievu, trečios – žmonių tarpusavio santykius. Prie pastarųjų A. Vaišvila priskiria ir socialines normas, nes jos skirtos reguliuoti žmonių tarpusavio santykius ir jų laikymąsi užtikrina santykio dalyvių abipusė nauda, valstybinio arba visuomeninio poveikio priemonės. Socialines normas kuria arba valstybė, arba tam tikra organizacija, siekdami užtikrinti jų pačių ar visos visuomenės savireguliaciją. Vadinasi, visos socialinės normos pasižymi tuo, kad atsisako idealo, autoriteto ir bando norminti (standartizuoti) į jų reguliavimo sferą pakliūvančių asmenų elgesį, nes siekia vienodai ir veiksmingai reguliuoti jų santykius, tai yra apsaugoti jų teises ir jas įgyvendinti. Logiška, kad skirtingos normos tai įgyvendina skirtingu būdu. Priklausomai nuo to, kas ir kaip jas nustato ir įgyvendina, socialinės normos skirstomos į keturias grupes: papročius, moralės, teisės ir korporatyvines (visuomeninių organizacijų) normas³⁴. Vadinasi, nustatoma, kad teisė ir moralė yra susijusios: tiek vienos, tiek kitos normos yra socialinės normos ir reguliuoja santykius tarp žmonių. Toliau ieškoma bendrų ir skirtingų bruožų (kitaip tariant nustatoma, ar teisė ir moralė nėra vienas ir tas pats dalykas).

A. Vaišvila skiria šiuos teisei ir moralei bendrus požymius: pirma, tiek teisės, tiek ir moralės normos yra socialinės žmonių elgesio normos; antra, dažnai tiek vienu, tiek ir kitų turinys ir tikslas yra tas pats – žmonių interesai, poreikis juos apsaugoti, tarpusavio pagarba,

³⁴ Teisės teorija, A. Vaišvila, Vilnius, 2000, 204, 205 psl.

priešingų interesų kompromisas ir socialinė santarvė bei rimtis, o tai dera su požiūriu į teisę kaip į sunormintą teisingumą. Teisė sutampa su morale tada, kai užtikrina visų asmenų formalią lygybę. Istorijoje galime rasti daugybę pavyzdžių, kai galiojantys įstatymai buvo priešingi moralės normoms (nacistiniai, sovietiniai įstatymai, įteisinę ištisų tautų genocidą ir deportacijas), o kartu ir priešingi teisei, kaip laisvės, lygybės ir teisingumo reikalavimams³⁵.

Pagal A. Vaišvilą, teisę ir moralę skiriantys požymiai yra tokie: kilmė, reguliavimo apimtis, elgesio taisyklės (teisių ir pareigų) detalizavimo laipsnis, normos išraiškos forma, normos vykdymo užtikrinimo būdas.

Kilmė. Moralės normos susiformuoja priklausomai nuo visuomenės socialinių jėgų pasiskirstymo ir požiūrio į teisingumą. Jos tampa elgesio taisyklėmis, kai dauguma visuomenės narių suvokia jų reikšmingumą ir ima jomis vadovautis. O teisės normas paprastai leidžia valstybė ir jau vien dėl to jos iš karto tampa visiems privalomos. Čia ir išsiskiria teisė ir moralė – teisės normos tampa privalomomis nepriklausomai nuo jų turinio. Taigi moralė tampa neprivaloma teisei, atitinkamai teisė tampa nuo jos nepriklausoma. Tokią formalistinę tendenciją, kai teisė atskiriama nuo moralės, nuo bendrų žmogiškų vertybių, atspindi mėginimas kurti klasinę, partinę visuomenę, tačiau šių dienų teisinėms valstybėms ir pagrindinių žmogaus teisių koncepcijai atsigręžiant į teisės turinį, į teisę grįžta ir moralė. Kas demokratinėje valstybėje yra priešinga moralei, tas taip pat turi būti priešinga teisei. Toks moralės įtvirtinimas teisėje turi būti suprantamas kaip tam tikrų saugiklių numatymas teisės sistemoje. Įstatymų leidėjas jau nebeturi neribotos veikimo laisvės ir atitinkamai mažėja autoritarinio ar totalitarinio valdymo grėsmė.

Reguliavimo apimtis. Teisės normos reglamentuoja svarbiausius žmonių santykius, kuriuos galima išoriškai kontroliuoti ir užtikrinti jų vykdymą prievarta. Moralės normos gali nustatyti taisykles ir tokiems santykiams, kurių nereglamentuoja teisė (meilės, draugystės, pasaulėžiūros įsitikinimų ir kitus), o tai leidžia padaryti išvadą, kad teisės reguliavimo sritis yra siauresnė nei moralės. Vadinasi, teisė yra tik ta moralės dalis, kuri paverčiama visuotinai privaloma elgesio taisykle ir jos laikymasis yra užtikrintas valstybės prievarta. Žinoma, moralės normos taip pat nereguliuoja visų teisės reguliuojamų santykių. Jos nereglamentuoja tokių santykių, kurie yra grynai techninio pobūdžio ir kurie negali būti vertinami iš moralės pusės, nes juose tiesiogiai nėra jokios įtakos kitų asmenų teisėms ir laisvėms. Pavyzdžiui, jei atskirtume techninį kapitalo tvarkymą (laisvų piniginių lėšų laikymas namie, banke pagal

³⁵ Teisės teorija, A. Vaišvila, Vilnius, 2000, 206 psl.

pasaugos sutartį ar pan.) nuo jo įsigijimo būdu, jis nebūtų nei moralus, nei amoralus, nes jis tiesiogiai neįtakoja kitų žmonių teisių ir interesų. Tačiau moralės požiūriu galima vertinti to kapitalo įsigijimo ir panaudojimo būdus bei tikslus, nes jį įsigyti galima panaudojant agresiją kitų asmenų atžvilgiu (vagystė, reketas ir pan.) arba paveldėti, gauti kaip atlygį už savo darbą ir pan. Pirmu atveju kapitalo įsigijimo būdai bus priešingi ir moralei, ir teisei, antru – moralūs ir teisėti. Taigi į moralės ir teisės sritį patenka tokie žmonių santykiai, kurie tam tikru būdu (agresijos ar pagarbos) įtakoja kitų žmonių teises ar teisėtus interesus ir todėl jų atžvilgiu gali būti vertinami kaip moralūs arba amoralūs, kaip teisėti arba neteisėti. Apibendrintai galima teigti, kad teisė ir moralė gali būti suprantamos kaip du iš dalies persidengiantys apskritimai. Kiekvienas iš jų turi savo nuosavą plotą, tačiau egzistuoja ir jų bendro veikimo sfera.

Elgesio taisyklės (teisių ir pareigų) detalizavimo laipsnis. Teisės normos yra daug griežčiau, tiksliau suformuluotos, išvardijami teisių ir pareigų atsiradimo, pasikeitimo ar pasibaigimo pagrindai, tuo tarpu moralės normos dažniausiai įsako tik bendrą pareigą, o kokiais konkrečiais veiksmais ją įgyvendinti spęsti palieka pačiam jos vykdytojui. Todėl moralės normos yra labiau žmonių elgesio principai, o ne konkrečios taisyklės. Be to, priešingai nei teisėje (jei yra nustatyta pareiga, atitinkamai sukuriama ir teisė), moralės nustatyta pareiga jos vykdytojui nesukuria atitinkamos teisės. Dažnai moralinės pareigos nėra privalomos (pavyzdžiui, moralinė pareiga teikti labdarą ir pan.), kitaip tariant asmuo gali jų nevykdyti ir nebus visuomenės smerkiamas ar pan., nes toks elgesys tėra viso labo pageidautinas. Jos vykdomos nereikalaujant, kad už jas anksčiau ar vėliau, vienu ar kitu būdu būtų atsilyginta. Jei asmuo teikia labdarą, tai jis ne tik nereikalauja, bet net ir nesitiki, kad tas asmuo, kuriam tą labdarą jis suteikė, kada nors koku nors materialiu būdu jam atsilygins. Tokiu atveju atsilyginimas gali būti tik moralinis (pavyzdžiui, padėka, minėjimas geru žodžiu, malda už geradarį ir pan.). Taigi teisės normoje yra įkūnyta privaloma egoizmo ir altruizmo vienovė, o moralės normoje gali būti tik altruizmas. Būtent tai ir skiria moralinį altruizmą nuo teisinio. Grįžtant prie teisės ir moralės detalizavimo klausimo, reikia pastebėti, kad nors teisės normos ir yra detalesnės už moralės normas, bet taikant teisės normas konkrečiais atvejais, akivaizdus tampa tam tikras ir jų abstraktumo lygis.

Normos išraiškos forma. Moralės normos paprastai egzistuoja visuomenės narių sąmonėje, nėra fiksuojamos specialiuose valstybės aktuose, neturi griežtos sistemos, neskirstomos į šakas, institutus. Nors tai ir neprieštarautų jų esmei, tačiau tam nėra būtinybės jau vien dėl to, kad jų laikymasis nėra visuotinai privalomas. O teisės normos, priešingai nei moralės, yra formuluojamos oficialiuose valstybės aktuose ir sudaro vientisą sistemą, kuri

skirstoma į teisės šakas, pošakius, institutus, ir pan. jau vien todėl, kad jos yra visuotinai privalomas ir tokia jų forma gerokai palengvina ir supaprastina jų laikymąsi.

Normos įvykdymo užtikrinimo būdai. Kaip jau buvo minėta, teisės normų vykdymas yra užtikrinamas abipuse santykio dalyvių nauda (pavyzdžiui, įvykdžius prievolę, įgyjama teisę reikalauti už ją atsilyginti ir pan.) ir valstybės prievartos taikymu (pavyzdžiui, įpareigojimas atlyginti padarytą žalą, vykdyti prisiimtą prievolę ir pan.), o moralės normų įvykdymas yra užtikrinamas pačių visuomenės narių įsitikinimu, kad reikia jų laikytis, abipuse santykio dalyvių nauda (dažniausiai vykdytojui – tik moraline), ir visuomeninio poveikio priemonėmis (pavyzdžiui, kitų visuomenės narių nuomonė apie moralės normos pažeidėją, jų smerkimas, ignoravimas ir pan.)³⁶. Taigi nustatoma, kad teisė ir moralė nėra vienas ir tas pats dalykas, nes nors jos abi turi nemažai bendrų požymių, tačiau turi gana daug skirtingų požymių. Taigi dabar jau galima kalbėti ir apie jų tarpusavio santykį.

Kaip teigia A. Vaišvila, teisės ir moralės santykis nėra formalus ir išorinis. Šios dvi socialinių normų grupės viena kitą pildo ir viena kita remiasi. Moralė tarsi nubrėžia tam tikras gaires įstatymų leidėjui, kuriomis jis turi remtis kurdamas konkrečias teisės normas. Kadangi šiuolaikinėje visuomenėje vis didesnę reikšmę įgyja nuostata, kad pozityvioji teisė turi neprieštarauti prigimtinai teisei, didėja teisės normų priklausomybė nuo moralės normų. Moralė reikalauja gerbti pagrindines žmogaus teises ir laisves, o teisė paverčia tą reikalavimą visuotinai privalomu, todėl teisės normos kartu yra ir moralės normos. Dėl šių priešasčių moralės reikalavimų neatitinkantis įstatymas negali būti vertinamas kaip įstatymas ir teisine prasme. Toks ryšys egzistuoja net tik kuriant įstatymus, bet ir juos taikant (pavyzdžiui, tėvystės ar motinystės teisių paradimas turi būti argumentuojamas ir moralės normomis). Moralės taisyklėmis reikia remtis ir aiškinti tokias įstatymuose įtvirtintas sąvokas, kurios vertinamojo pobūdžio (įžeidimas, pažeminimas, orumas ir pan.). Be to, teismai, taikydami įstatymus ir skirdami konkrečias poveikio priemonės teisės normų pažeidėjui, atsižvelgia ir į paties įstatymų pažeidėjo moralines savybes³⁷.

Aukščiau minėtas teisės ir moralės santykis buvo analizuojamas remiantis moralumo paieškomis teisėje ir kertiniais moralės požymiais, analizės prioritetas pozicijas suteikiant moralei. Dažniausiai būtent šiais dviem minėtais būdais (vienu iš jų ar derinant juos abu) teisės doktrinoje yra grindžiamas teisės ir moralės santykio nagrinėjimas. Tačiau tai daryti įmanoma pasirenkant ir kitokius analizės atskaitos taškus. Šiuo požiūriu yra įdomus

³⁶ Teisės teorija, A. Vaišvila, Vilnius, 2000, 206-209 psl.

³⁷ Teisės teorija, A. Vaišvila, Vilnius, 2000, 209 psl.

R. Bakševičienės ir D. Beinoravičiaus pasirinktas nagrinėjamo santykio analizės būdas. Jie šių dviejų socialinių normų rūšių santykį atskleidė remdamiesi teisės požymiais, analizėje pradžios pozicijas suteikdami teisei. Kadangi šis būdas yra priešingas aukščiau minėtiems, tai R. Bakševičienės ir D. Beinoravičiaus analizę būtų tikslinga aptarti šiame darbe ir palyginti su A. Vaišvilos aukščiau aprašytais pozicijomis, o svarbiausia, ar skirtingais aspektais nagrinėjant teisės ir moralės santykį, prieinama prie tų pačių išvadų.

Tokį minėtų autorių teisės ir moralės santykio aspekto pasirinkimą lėmė šiuolaikinė daugiasluoksnės kultūros visuomenė, kurioje sunku rasti vieningo moralumo supratimą. Tuo tarpu teisė yra socialinių normų sistema, kuri visiems visuomenės nariams vienoda ir privaloma, o ypač atkreipiant dėmesį į europinius ir net pasaulinius integracijos procesus, teisė realiai tampa potencialia visos žmonijos kasdienio gyvenimo vienodo reguliavimo sistema. Pasak R. Bakševičienės ir D. Beinoravičiaus, analizuojant teisės ir moralės santykį, svarbu nustatyti atskaitos tašką, o būtent – tiek teisė, tiek ir moralė yra socialinių normų sistemos elementai, todėl jų normos yra bendrosios socialinės tvarkos normos. Joms būdingi bendri požymiai, kurie leidžia nustatyti teisės ir moralės santykį. Pripažįstama, kad teisė yra tvarka, o pastaroji išreiškiama per atitinkamą teisių ir pareigų santykį: ji atsiranda pareiškiant teises į norimą elgesį ar susilaikymą nuo tam tikrų veiksmų ir įgyvendinant tas teises užtikrinančias pareigas. Vadinasi, tvarka yra teisių ir pareigų santykis, o kadangi ji įgyvendinama politiškai organizuotos visuomenės veikla ar kitomis socialinio poveikio priemonėmis, galima padaryti išvadą, kad tvarkai yra būtinas išorinės jos raiškos pripažinimas ir įtvirtinimas. Vadinasi teisei yra būdingi du požymiai: įsipareigojimas turimoms teisėms ir išorinės išraiškos pripažinimas. Šių dviejų požymių pagrindu toliau ir analizuojamas teisės ir moralės santykis³⁸.

Įsipareigojimas turimoms teisėms. Moralė apibūdinama kaip vidinis asmens įsitikinimas (pareiga) gerbti kito asmens interesus (teises) ir savanoriškas tos pagarbos įgyvendinimas. Kadangi tiek moralę, tiek ir teisę įtakoja socialiniai veiksniai ir poreikiai, tai jiems keičiantis, kinta ir šios socialinių normų sistemos. Įsipareigojimas turimoms teisėms vienija šias dvi sistemas, o pastarųjų lyginimas padeda suvokti jų sąvokas, nes jos abi yra žmonių socialinio elgesio regulatoriai ir veikia ta pačia kryptimi. Moralė atkartoja teisės teisių ir pareigų modelį (pavyzdžiui, moralinė pareiga nusiimti kepurę suteikia moralinę teisę

³⁸ Teisė 2004, 51 tomas, Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas, R. Bakševičienė ir D. Beinoravičius, Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 14, 15 psl.

ieiti į bažnyčią) ir dažnai jos normų turinys ir tikslas yra toks pats kaip ir teisės normų – žmonių interesai ir poreikis juos apsaugoti. Tačiau įsipareigojimas turimoms teisėms kaip teisę ir moralę vienijantis požymis yra akivaizdus tik tuomet, kaip tos normos sutampa arba yra panašios (pavyzdžiui, žmogžudystės, vagystės draudimas ir pan.), tai yra tokias, kurios visuomenės sąmonėje gyvuoja ilgą laiką ir todėl yra tarytum susiliejusios. Problema kyla, kai jos nėra nusistovėjusios ir aiškios. Tai ypač aktualu kai kuriose viešosios teisės srityse, kur minėto teisės ir moralės panašumo nėra ir kai teises nustato valstybė („negyvas subjektas“), subjektai (tiek fiziniai, tiek juridiniai) turi gerokai daugiau pareigų nei teisių. Tipinis pavyzdys – mokesčių santykių reglamentavimas, kuris nors motyvuotas valstybės mastu, tačiau ne tik nėra nusistovėjęs visuomenėje jau vien dėl to, kad jis dažnai keičiamas, bet ir neturi moralei būdingo įsipareigojimo, kurį jaučia (suvokia) teisės subjektas. Kyla klausimai, ar subjektas nesuvokdamas įsipareigojimo ir jo nevykdydamas arba suvokdamas, bet prioritetus suteikdamas kitiems dalykams („gerindamas“ šeimos finansinę padėtį) jo nevykdydamas elgiasi amoraliai? Kita vertus, ar priverstinis ne ginčo tvarka nesumokėtų mokesčių išieškojimas apskritai neeliminuoja teisių ir pareigų santykio, būtino ir teisės normai, taigi ar minėtu atveju galime kalbėti ir apie teisę? Taigi akivaizdu, kad minėtą teisės ir moralės santykį (panašumą) galima analizuoti tik kai šios normos atspindi įprastą individo integravimąsi į visuomenę. To padaryti nebeįsėdima, kai kalbama apie viešąją teisę, susijusią su valstybe, nes moralė ir su ja susiję įsipareigojimai yra būdingi individui, jų visumai, tuo tarpu valstybė – „negyvas“ subjektas, todėl negali būti vertinama moralės požiūriu ir minėto įsipareigojimo čia nebelieka. Atsakant į minėtą klausimą ar yra teisė kai valstybė pati įvykdo nustatytus įpareigojimus reikia remtis minėtu teisės ir moralės santykiu (įsipareigojimu turimoms teisėms). Formaliuoju požiūriu (atmetant moralei būdingus įsitikinimus) minėtu atveju teisė yra, nes yra ir teisės ir pareigos (įsipareigojimai teisėms). Analogiškai formaliuoju požiūriu „išgryninus“ moralę galima vienareikšmiškai atsakyti minėtą klausimą ar moralu vengti mokesčių. Svarbu pažymėti, jog būtent dėl savo formaliojo aspekto tokie principai kaip humanizmas, demokratija ir pan. yra teisiniai, nors juose lyg ir nėra įsipareigojimo, tačiau yra valstybės įpareigojimas, kurį ji gali priverstinai įvykdyti. Priešingu atveju tektų pripažinti, kad teisės principai tokie nėra. Taigi apie įsipareigojimus turimoms teisėms, kaip vienijančius teisę ir moralę, galima kalbėti, kai jos yra panašios. Tačiau to

nebelieka, kai įsipareigojimas tampa priverstinumu, užtikrintu valstybės prievarta, o visuotiniu pripažinimu ir savaime suvokiamu dalyku³⁹.

Išorinės išraiškos pripažinimas. Šis teisės požymis labai aiškiai skiria ją nuo moralės, nes pastarajai nebūtina išorinė išraiška. Jai pakanka vidinės, nes pažeisti moralės normas galima ir mintimis, jų neišreiškus išorine forma. Moralės pripažinimo požymis yra būtinas, tačiau jis skiriasi nuo teisės kontrolės aspektu dviem požūriais: pirma, jei moralei pakanka sąmoningo jos pripažinimo, tai teisei būtina jos normas užfiksuoti oficialiame valstybės akte, antra, jei pažeidžiama moralės nustatyta tvarka, tai gresia visuomeninis poveikis, jei teisės – valstybės prievarta. Kai moralės normos pažeidėjas nesuvokia jos aktualumo, tai ir visuomeninis pasmerkimas ne visada sugebės užtikrinti jos privalomumą (pavyzdžiui, sutrikdęs viešąją rimtį, asmuo ir toliau galės būti toje vietoje, jei nepaisys tylaus aplinkinių ignoravimo), vadinasi, moralės normos pripažinimas yra labiau asmeninis jos įvertinimas, o teisės normos pripažinimas užtikrina jos privalomumą. Kita vertus, teisės normos yra daug tiksliau ir konkrečiau suformuluotos nei moralės normos, nes jos paprastai nustato tik bendrą pareigą, todėl jos yra labiau visuomenės narių elgesio principai nei programos. Reikėtų pažymėti, kad centralizuotam įstatymų leidėjui inkorporuoti moralės normas į teisės sistemą yra daug sunkiau, nei, pavyzdžiui, Anglijos teismams, kurių precedentas yra labai svarbus anglų teisės sistemoje, tačiau tai dar nereiškia, jog šis procesas nėra vykdomas. Pavyzdžiui, Lietuvos įstatymų leidyboje yra tikrai daug pavyzdžių, kai būtent įstatymų leidėjas, formuluodamas teisės normą – suteikdamas jai išorinės išraiškos formą – skiria labai didelį dėmesį moralei⁴⁰. Taip jis elgiasi tarsi, kad būtent tokia teisės išorinės išraiškos forma lems paprastesnį jos pripažinimą ir užtikrins jos visuomenės integravimo funkciją. Taigi įstatyminis teisės ir moralės „vienijimas“ yra teigiamas socialinis reiškinys, tačiau tam tikrose teisės srityse, ypač kai susiduriama su valstybės nustatytais įsipareigojimais ir priverstiniu jų vykdymu (minėtas mokesčių nemokėjimo atvejis), sunku išvelgti teisės normose moralės principus. Vadinasi, išorinė išraiškos forma visuomet skiria teisę ir moralę. Išorinės teisės formos įgavimas yra būdas moralei tapti teise. Dar vienas aspektas, parodantis, jog moralė jau tapo teise yra tai, kad taip atsitikus, jos įvykdymas yra užtikrintas valstybės prievartos priemonėmis. Čia gali kilti klausimas, kada vertėtų moralės normas modifikuoti į

³⁹ Teisė 2004, 51 tomas, Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas, R. Bakševičienė ir D. Beinoravičius, Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 15-17 psl.

⁴⁰ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, 1.4 str. 2 d.: „Papročiai netaikomi, jeigu jie prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms arba sąžiningumo, protingumo ar teisingumo principams“.

teisės normas. Atsakymas gali atrodyti labai lengvas: ko gero visada verta paversti teise tai, ką pripažįsta visa visuomenė, kas jos nariams atrodo natūralu. Tokiu atveju įstatymų leidėjui pakanka surašyti moralės taisykles ir nustatytų teisinių procedūrų bei teisinės technikos pagalba paversti jas teisės normomis. Tačiau šioje vietoje galime susidurti su kitu klausimu, - kam reikia užrašinėti tai, ko visuomenė, kaip savaime suprantamo ir aiškaus dalyko, laikosi nepaisant išorinės išraiškos formos ir galimo valstybės prievartos priemonių taikymo. Norint atsakyti į šį klausimą, reikėtų į teisės normą pažvelgti kaip į tam tikrą valstybės pranešimą jos visuomenei apie pageidaujamą elgesį. Pirmiausia, norint, kad pranešimas būtų efektyvus, reikia atkreipti į jį auditorijos, kuriai jis skirtas, dėmesį. Remiantis kognityvinio disonanso teorija, asmuo palankiai reaguos į tokį pranešimą, kuris įtvirtina esamą nuostatą, ir atitinkamai reaguos skeptiškai į pranešimą, prieštaraujančiam esamai nuostatai, nes vienas kitam prieštaraujantys teiginiai asmeniui sukelia vidinį diskomfortą – disonansą. Vadinasi, jei teisės normos įtvirtintų visuotinai priimtinas ir per ilgą laiką susiformavusias moralės normas, ganėtina pagrįstai būtų galima manyti, kad į tokias teisės normas visuomenė reaguotų palankiai. Jei tokių normų teisės sistemoje būtų daug, tikėtina, kad po kurio laiko visuomenėje susiformuotų bendresnė teigiama nuomonė visos teisės sistemos atžvilgiu, tai yra, kad teisė, kaip tokia, yra priimtina ir naudinga pirmiausiai pačia visuomenei. Tuomet suveiktų vadinamasis Galo efektas. Jo esmė ta, kad, jei žmogus palankiai vertina abstrakčius, bendrus dalykus, tai atitinkamai jis yra linkęs palankiai vertinti ir iš tų bendrų dalykų kylančius konkretesnius dalykus. Taigi, jei suformuojamas pozityvus visuomenės požiūris į visą teisės sistemą kaip į bendrą dalyką, galima tikėtis palankaus ir jos konkretesnių dalykų, tai yra atskirų teisės normų, net ir tose srityse, kur įstatymų leidėjas nustato taisykles, kurios šiaip visuomenei nėra savaime suprantamos ir kurios nėra taip jau labai panašios į moralės normas, vertinimo. Antras svarbus aspektas yra pagarbos teisei ir įstatymų leidėjui ryšys. Teigiamas požiūris į teisę formuoja pozityvų įstatymų leidėjo vertinimą, o visa tai savo ruožtu skatina laikytis teisės normų. Taip yra todėl, kad dauguma visuomenės narių neturi teisinių žinių, todėl norint, kad pranešimas padarytų įtaką neprofesionaliai auditorijai, jis tam tikrų savybių. Socialinė psichologija tai paaiškina euristiniais svarstymais. Jų esmė ta, kad žmogus, suvokdamas, kad informacijos yra begalė ir neįmanoma visko žinoti, reaguoja į tam tikrus dalykus, pavyzdžiui, į autoritetą. Asmuo reaguoja į tokius pranešimus, kuriuos pateikia žinomas specialistas, visuomenėje gerbiamas žmogus arba pranešimus, kuriuose remiamasi visuotinai priimtiniais principais. Vadinasi, jei visuomenė teisę laiko vertybę, jei įstatymų leidėjas turi autoritetą visuomenėje, tai susiklosto visos prielaidos tam, kad visuomenė gerbtų

teisės normas ir jų laikytusi. Bieka tik apgailestauti, nes tenka pripažinti, kad iki minėtos pagarbos teisei, įstatymų leidžiamajai valdžiai, net iki įstatymo leidėjo „naudingo“ požiūrio dėl moralės normų užrašymo susiformavimo Lietuvoje – dar labai ilgas kelias⁴¹.

Galiausiai minėtos analizės autoriai prieina prie išvadų. Pasak jų, įsipareigojimas turimom teisėm ir pareigom – būdingas abiejų minėtų socialinių normų sistemų požymis, tačiau kaip jas vienijantis požymis, jis pasireiškia tik panašiose normose, tai yra tokiose, kurios tiek teisėje, tiek ir moralėje gyvuoja ilgą laiką, todėl yra tarytum susiliejusios, o taip būna tuomet, kai abi jos paremtos vienoda ar panašia socialine sankloda, kultūriniu poliūmi. Šio požymio, kaip vienijančio teisę ir moralę nebelieka, kai minėtas įsipareigojimas remiasi ne panašia socialine sankloda ir kultūriniu poliūmi, o pareiga ir priverstinumu, kurių įvykdymas paremtas potencialia valstybinės prievartos priemonių taikymo galimybe. Išorinė išraiška yra tai, kuo teisė ir moralė visuomet skiriasi, net tada, kai jų formuluojamos elgesio taisyklės turinys yra vienodas, net tuomet išorinė normos išraiška yra aspektas, parodantis, jog tai – teisė, o ne moralė. Vardan palankios visuomenės reakcijos į visą teisę ir kai kurių teisės normų reikalavimus, tokias moralės normas, kurios yra visuotinai pripažįstamos, gyvuoja ilgą laiką ir kurias įmanoma teisiškai apibrėžti, įstatymų leidėjas turi „apvilkti“ teisės rūbais, „paversti“ teise, tai yra suteikti joms atributinį aspektą – išorinės išraiškos formą. Tokiu būdu būtų priartintas požiūris į teisę, prie požiūrio į moralę, o kartu ir prie teisės sistemos būtų priartintos palankios moralei visuomeninės nuostatos. Kad būtų įmanoma tai padaryti, paties įstatymų leidėjo pozicijos turi atitikti visuomenėje nusistovėjusias nuostatas. Jei taip nėra, visuomenės teigiamo vertinimo teisės sistemos atžvilgiu formavimą, pasitelkiant visuomenės pripažįstamas moralines nuostatas, vertėtų perleisti institucijai, turinčiai stabilų padėtį visuomenėje ir galinčiai užsiimti teisės interpretacija ir taikymu. Lietuvoje tokia institucija (sistema) kol kas yra tik teismai⁴².

Taigi, buvo pateiktos dvi moralės ir teisės santykio analizės, paremtos iš esmės skirtingais aspektais. Tačiau nepaisant to, kad vienos (pirmosios) analizės būdas, siekiant išanalizuoti šių dviejų socialinių normų sistemų santykį, naudojamas daugelio autorių, o kitos (antrosios) – nėra toks populiarus, iš esmės priešingas pirmosios analizės būdai, nes jo pasirinkimą lėmė šiuolaikinė daugiasluoksnė kultūros visuomenė, kurioje sunku rasti

⁴¹ Teisė 2004, 51 tomas, Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas, R. Bakševičienė ir D. Beinoravičius, Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 17-19 psl.

⁴² Teisė 2004, 51 tomas, Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas, R. Bakševičienė ir D. Beinoravičius, Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 21 psl.

vieningo moralumo supratimą, jų autoriai prieina jei ne prie identiškų (tai lemia jau vien skirtingų aspektų analizė), tačiau prie labai panašių, iš esmės vienodų moralės ir teisės santykio išvadų. Dėl šios priežasties šiame darbe nebus pateikiamos panašios teisės doktrinos autorių pozicijos, nes išvados irgi būtų panašios. Bent kiek labiau priešingų jau vien pasirinktų analizės aspektų požiūriu pozicijų (palyginus su šiame darbe pateiktais analizės būdais) doktrinoje surasti nepavyko. Todėl galime teigti, kad teisės doktrinos autoriai pripažįsta iš esmės vienodą teisės ir moralės santykio supratimą.

Viešosios tvarkos sąvoka ir samprata

Pirmiausia reikėtų paminėti tai, jog šiame magistro darbe viešoji tvarka ir gera moralė analizuojamos atskirai tik siekiant kuo išsamiau išanalizuoti jų sąvokas ir sampratas, tačiau viešoji tvarka ir gera moralė yra labai susijusios, viena kitą papildo ir viena kita remiasi (todėl jų atskyrimas šiame darbe tėra sąlyginis)⁴³, todėl kai kurie dalykai, siekiant išvengti bereikalingo pasikartojimo, analizuojant viešąją tvarką nebus aptariami, nes jie buvo aptarti šiame magistro darbe analizuojant gerą moralę ir atitinkamai gali būti taikomi kalbant apie viešąją tvarką.

Būtinybę apibrėžti viešosios tvarkos sąvoką lemia ne tik jos įtaka sandorio galiojimui ar negaliojimui, bet ir jos visuomeninė ir teisinė svarba, kuri pasireiškia panašiai kaip ir geros moralės visuomeninė ir teisinė svarba, kuri aptarta šio magistro darbo dalyje „Geros moralės sąvoka ir samprata“, todėl čia, siekiant išvengti pasikartojančių minčių darbe dėstymo, ji nebus aptariama. Tai gi, galima teigti, jog viešosios tvarkos visuomeninė ir teisinė reikšmė, taip pat kaip ir geros moralės, yra tikrai labai didelė, todėl kiekvienam tiesiog privalu žinoti jos esmę.

Deja, nei Konstitucijoje, nei Civiliniame kodekse, nei kituose nacionaliniuose teisės aktuose nerasime viešosios tvarkos (kaip ir geros moralės) apibrėžimo, todėl bandysime jo ieškoti teisės doktrinoje.

Komentare nurodyta, jog viešąją tvarką nustato imperatyvios Konstitucijos, administracinės ir kitų teisės šakų normos, kad viešosios tvarkos principai įtvirtinti tokiuose Konstitucijos skirsniuose: „Lietuvos valstybė“ (1-17 str.), „Žmogus ir valstybė“ (18-36 str.), „Visuomenė ir valstybė“ (38-45 str.) ir „Tautos ūkis ir darbas“ (46-54 str.) bei tai, kad Konstitucijoje įtvirtintiems principams prieštaraujantys sandoriai negalioja, nes Konstitucija yra tiesiogiai taikomas teisės aktas ir kiekvienas, remdamasis ja, gali ginti savo teises⁴⁴. Taigi, Komentare nėra pateikiamas viešosios tvarkos apibrėžimas, o nurodoma, kuriuose teisės aktuose ir kuriose teisės šakose viešoji tvarka ir jos principai yra įtvirtinti, pabrėžiama šio civilinės teisės instituto svarba, kurią suponuoja jos konstitucinis pobūdis.

⁴³ Matyt dėl šios priežasties ir įstatymų leidėjas viešąją tvarką ir gerą moralę, kaip sandorio galiojimo sąlygą, įtvirtino viename (o ne atskiruose) Civilinio kodekso straipsnyje (1.81), atitinkamai ir teisės doktrinoje viešoji tvarka ir gera moralė analizuojamos kartu kaip viena sandorio galiojimo sąlyga.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 184 psl.

Nors Komentare nerandame viešosios tvarkos apibrėžimo, tačiau jame yra pateiktas pavyzdinis sąrašas, jei taip galima pavadinti, sandorių grupių, kuomet sandoriai laikomi prieštaraujančiais viešajai tvarkai:

1. Viešajai tvarkai (ir gerai moralei) prieštaraujančiais yra laikomi tokie sandoriai, kuriuos sudaryti draudžia įstatymai. Tokie sandoriai pripažįstami negaliojančiais pagal Civilinio kodekso 1.80 str. nuostatas⁴⁵. Tačiau taip pat nurodoma, jog viešajai tvarkai prieštarauja ir sandoriai, kuriuos sudaryti galima tik esant tam tikroms sąlygoms (pavyzdžiui, įsigyti ginklą galima tik gavus Vidaus reikalų ministerijos leidimą);

2. Kitas atvejis, kai galiojantys įstatymai tiesiogiai nedraudžia atlikti tam tikrų veiksmų, tačiau vis tik tokie veiksmai pažeidžia viešąją tvarką, tai sandoriai pripažįstami negaliojančiais. Tokiais sandoriais laikomi sandoriai, kurių turinį sudaro nusikaltimas, nepranešimas apie padarytą nusikaltimą, padaryto nusikaltimo pėdsakų slėpimas. Viešąją tvarką taip pat pažeidžia sandoriai, kuriais įsipareigojama padaryti civilinių teisių pažeidimą (deliktą), išvengti mokesčių, apeiti mokesčių įstatymų nuostatas apgaunant mokesčių administratorių. Prie tokių priskiriame ir sandoriai, kurie kenkia Lietuvos Respublikos interesams, tai yra tokie, kurių tikslas – remti priešišką kitų valstybių veiklą prieš Lietuvos Respubliką arba jai draugiškas valstybes;

3. Dar viena grupė sandorių, kurie daro žalą viešajai tvarkai ir pripažįstami negaliojančiais, yra sandoriai, kuriais perkamos ir parduodamos valstybės ar savivaldybių pareigybės, neteisėtai įgyjamos privilegijos, licencijos, atsisakoma eiti ar atlikti atitinkamas pareigas, aukojama ar teikiama labdara siekiant gauti valstybinius apdovanojimus, kuriais Lietuvos Respublikos Seimo nariai įsipareigoja teikti Seimui įstatymų projektus, taip pat balsuoti už kitų asmenų pateiktus projektus.

4. Viešajai tvarkai prieštarauja sandoriai, kurie pažeidžia teisingumo įgyvendinimą – negaliojančiais pripažįstami sandoriai, kuriais įsipareigojama nesikreipti į teismą ar kitas teisėsaugos institucijas dėl pažeistų teisių gynimo, sandoriai, kurių tikslas – piktnaudžiauti teismo procesu (įrodymų slėpimas, liudytojų papirkimas, nepagrįstų ieškinių pareiškimas turint tikslą trukdyti kitiems asmenims įgyvendinti jiems priklausančias teises).

5. Kitas grupė sandorių, prieštaraujančių viešajai tvarkai, yra tokie sandoriai, kurie varžo prekybos laisvę. Pagal Europos Bendrijos (Romos) sutarties⁴⁶ 85 str. 1 d., kaip nesuderinami su bendrąja rinka, draudžiami: visi susitarimai tarp įmonių, įmonių asociacijų, sprendimai ir

⁴⁵ Imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja.

⁴⁶ Europos Sąjunga: steigimo dokumentų rinktinė. Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 163-164.

suderinti veiksmai, kurie gali turėti įtakos valstybių narių prekybai ir kurių tikslas ar padarinys – išvengti, riboti ar iškraipyti konkurenciją bendrojoje rinkoje, o būtent susitarimai, kurie:

1. tiesiogiai ar netiesiogiai nustato pirkimo – pardavimo kainas ar kitas prekybos sąlygas;
2. riboja ar kontroliuoja gamybą, rinką, techninę pažangą ar investicijas;
3. skirsto rinkas ar aprūpinimo šaltinius;
4. taiko skirtingas sąlygas tos pačios rūšies sandoriams kitais prekybos partneriais;
5. sutarčių sudarymui nustato papildomas prievoles, pobūdžio arba komercijos papročių požiūriu neturinčias ryšio su sutarties dalyku.

Tačiau minėtos sutarties 85 str. 3 d. yra įtvirtinta išimtis iš minėtos taisyklės, kurioje nurodyta, kad minėtų susitarimų galima nepripažinti negaliojančiais, jeigu jie padeda gerinti prekių gamybą ar paskirstymą, skatina techninę ar ekonominę pažangą, yra naudingi vartotojams ir nenustato nebūtinų pasiekti minėtų tikslų ribojimų bei gerokai nemažina konkurencijos atitinkamų produktų rinkoje.

1999 m. kovo 23 d. Konkurencijos įstatymo⁴⁷ 5 str. 1 d. nustatyta, kad visi susitarimai, kuriais siekiama riboti konkurenciją, yra draudžiami ir negalioja nuo jų sudarymo, kai susitariama:

1. tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyti (fiksuoti) tam tikros prekės kainą arba kitas pirkimo ar pardavimo sąlygas;
2. pasidalyti prekės rinką pagal teritoriją, pagal pirkėjų ar tiekėjų grupes ar kitu būdu;
3. nustatyti tam tikros prekės gamybos ar pardavimo kiekį, taip pat riboti techninę pažangą ar investicijas;
4. panašaus pobūdžio sutartyse taikyti nevienodas (diskriminacines) sąlygas konkretiems ūkio subjektams ir šitaip sudaryti jiems skirtingas konkurencijos sąlygas;
5. iš kitų ūkio subjektų reikalauti papildomų įsipareigojimų, kurie komerciniu ar paskirties požiūriu nėra tiesiogiai susiję su sutarties objektu;
6. kad konkurentai dalyvaus ar nedalyvaus arba pateiks suderintus pasiūlymus viešajame pirkime, konkurse ar kituose panašiuose pirkimuose (išskyrus atvejus, kai keli subjektai dalyvauja konkurse ar viešajame pirkime pagal jungtinės veiklos (partnerystės) sutartį). Pagal minėto straipsnio 3 ir 4 dalis, tokie sandoriai

⁴⁷ Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas, Valstybės žinios, 1999, Nr. 30-856.

nepripažįstami negaliojančiais, kai sudaromi jungtinės veiklos sutarties pagrindu turint tikslą dalyvauti viešajame pirkime, konkurse arba apima nedidelę rinkos dalį, tad yra mažareikšmiai ir negali itin riboti konkurencijos pagal Lietuvos Respublikos Konkurencijos tarybos nustatytas sąlygas.

Taip pat negalioja karteliniai susitarimai, kuriuos sudaro rinkos subjektai dėl gamybos, realizavimo ir kainų nustatymo.

6. Ir pagaliau paskutinę grupę sudaro sandoriai, susiję su šeimos santykiais. Civilinio kodekso 3.7 str. 2 ir 3 dalyse nustatyta, kad asmenys, įgyvendindami šeimos teises ir vykdydami savo pareigas, privalo laikytis įstatymų ir gerbti bendro gyvenimo taisykles, geros moralės principus ir veikti sąžiningai. Minėtame straipsnyje draudžiama piktnaudžiauti šeimos teisėmis ir nustatyta, kad teismas gali atsisakyti ginti teises, jeigu jomis piktnaudžiaujama. Todėl viešajai tvarkai (ir gerai moralei) prieštarauja ir pripažįstami negaliojančiais sandoriai, kurie įpareigoja sudaryti fiktyvią santuoką, riboja asmens laisvę sudaryti santuoką, įpareigoja tėvus atsisakyti su vaikais susijusių teisių ir pareigų, pažeidžia lytinę moralę (sekso paslaugų pirkimas – pardavimas, sąvadavimas, prostitutijos organizavimas ir pan.)⁴⁸.

Nors, kaip jau minėta, Komentarai nepateikia viešosios tvarkos apibrėžimo ir apsiriboja sandorių grupių, kuomet sandoriai laikomi prieštaraujančiais viešajai tvarkai, pavyzdiniu sąrašu, kuris nėra visiškai išsamus, tačiau Komentario nurodo⁴⁹, jog viešosios tvarkos termino aiškinimą reikėtų žiūrėti teismų praktikoje – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) senato apžvalgoje⁵⁰. Šioje apžvalgoje nurodyta, jog minėtoji sąvoka apima pagrindinius principus, kuriais yra grindžiama valstybės teisinė sistema, valstybės ir visuomenės funkcionavimas. Taip pat pabrėžiama, kad sąvoka „viešoji tvarka“ yra apibrėžiama vertinamaisiais kriterijais, todėl jų taikymas turi būti siejamas su konkrečios bylos aplinkybėmis ir kad teismas *ex officio* turi tikrinti ar nėra pažeidžiama viešoji tvarka. LAT senatas minėtoje apžvalgoje remdamasis lyginamąja analize, apibendrintai nurodo tokius viešosios tvarkos pažeidimo pavyzdžius:

⁴⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 185-187 psl.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas (et al), Justitia, Vilnius, 2001, 184 psl.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas, apibendrinimo apžvalga Nr. A2-14, aprobuota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato, 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimu Nr. 28.

a) užsienio teisė netaikoma, jeigu jos taikymas reikštų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimą (pvz., įteisintų asmens diskriminavimą lyties pagrindu, leistų prekybą žmonėmis ar laisvės suvaržymą ir pan.);

b) užsienio teisė netaikoma, jeigu jos taikymas prieštarautų teisingumui, geriems papročiams, pagrindinėms visuomenėje nusistovėjusioms moralės nuostatoms (pvz., leistų prisiteisti iš tėvų kraitį, įteisintų prostituciją, išipareigojimus, kylančius iš įstatymo draudžiamų azartinių žaidimų, uždraustų asmeniui kreiptis į teismą ir pan.);

c) užsienio teisė netaikoma, jeigu jos taikymas pažeistų valstybės interesus ar pakenktų geros kaimynystės su užsienio valstybe santykiams (pvz., užsienio teisės taikymas leistų šalims išvengti mokesčių mokėjimo užsienio valstybėje, pažeistų nustatytus importo ir eksporto draudimus, leistų finansuoti neteisėtą valdžios užgrobimą užsienio valstybėje ir pan.).

Nors minėtus viešosios tvarkos pažeidimo pavyzdžius LAT senatas nurodo užsienio teisės taikymo kontekste, tačiau jei jau dėl tokio pažeidimo teismai įpareigojami netaikyti užsienio teisės, mano nuomone būtų logiška ir teisinga manyti, kad ir sandorius, kurių tikslas – minėtieji viešosios teisės pažeidimai, teismai, be jokios abejonės, turėtų pripažinti negaliojančiais dėl jų prieštaravimo viešajai tvarkai.

Tiek Komentare (kaip jau buvo minėta anksčiau), tiek ir LAT senato minėtoje apžvalgoje nurodyta, jog sąvoka „viešoji tvarka“ yra suprantama kaip valstybės imperatyvių teisės normų visuma, tačiau LAT senatas pabrėžia, jog nustatant, ar teisės norma imperatyvi ar ne, reikia atsižvelgti ne tik į jos lingvistinę išraišką, bet ir į normos tikslus, esmę, jos prigimtį, jos taikymo ar netaikymo padarinius. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymo⁵¹ 13 straipsnio 3 dalis reikalauja, kad arbitrų skaičius visais atvejais būtų nelyginis. Šalys sudariusios susitarimą, jog jų nesutarimą spręs tam tikroje valstybėje arbitražas, Lietuvoje prašo pripažinti arbitražo sprendimą, priimtą valstybėje, kurioje tokio reikalavimo nėra. Tokiu atveju reikėtų laikytis pozicijos, kad, nesant kitų užsienio arbitražo sprendimo nepripažinimo pagrindų, būtų netikslinga ir neprotinga atsisakyti pripažinti užsienio arbitražo sprendimą vien todėl, kad arbitrų skaičius buvo nelyginis, tai yra, kad neįvykdytas Lietuvos teisės imperatyvios teisės normos reikalavimas.

Ganėtinai išsamus viešosios tvarkos apibrėžimas yra pateiktas teisės žinyne „Namų advokatas“. Jo autoriai šią sąvoką apibūdina taip: „Viešoji tvarka – teisės ir kitų socialinių

⁵¹ Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas, Valstybės žinios, 1996, Nr. 39-961.

normų (papročių, tradicijų, visuomeninių organizacijų normų) nustatyta ir valstybės saugoma tam tikra visuomeninių santykių sistema. Ji apima visuomeninės ir valstybinės santvarkos, nuosavybės, valstybės ir kitų organizacijų bei gyventojų veiklos ir poilsio sąlygas, jų teisių ir teisėtų interesų realizavimo galimybes, socialinėmis normomis reguliuojamus visuomeninius santykius, susiklosčiusius viešosiose vietose, taip pat ir ne viešosiose vietose, bet savo pobūdžiu susijusius su žmonių gyvybės, sveikatos, garbės, orumo ir kitų teisių, viešosios rimties, normaliomis darbo ir poilsio sąlygomis. Daugiausia viešąją tvarką nustato teisės normos. Jos reguliuoja žmonių elgesį viešosiose vietose, nustato jų teises ir pareigas, apibrėžia draudžiamus veiksmus bei poelgius, o už jų padarymą numato atitinkamų poveikio priemonių taikymą pažeidėjams⁵². Be viešosios tvarkos apibrėžimo minėtame žinyne išvardinta tikrai daug administracinės, baudžiamosios ir kitų teisės šakų straipsnių, kuriuose nustatytas taisyklės pažeidę asmenys pažeidžia ir viešąją tvarką, tačiau didžiausia problema ir yra ta, kad baigtinio sąrašo nurodyti netikslinga ir, ko gero, neįmanoma dėl viešosios tvarkos vertinamojo pobūdžio ir dėl įstatymų, o tuo pačiu bent iš dalies ir viešosios tvarkos, kaitos, nes tai laikui bėgant ir keičiantis visuomeniniams santykiams neišvengiam, todėl derėtų nustatyti tik pagrindinius principus, gaires, tam, kad būtų galima nustatyti, kokie sandoriai pažeidžia viešąją tvarką ir turi būti laikomi negaliojančiais, o tai padaryti turėtų konkrečią bylą nagrinėjantis teismas vadovaudamasis minėtais kriterijais.

Teisės doktrinoje yra ir daugiau mėginimų apibrėžti, kas yra viešoji tvarka, ir, nors jie nėra tokie išsamūs palyginus su aukščiau minėtais, tačiau šiame darbe reikėtų juos aptarti, kad būtų galima juos visus išanalizuoti, palyginti ir išskirti pagrindinius, dažniausiai pripažįstamus kriterijus. Vienas iš viešosios tvarkos apibrėžimų su pavyzdžiais yra toks: „Viešoji tvarka apima pagrindinius principus, kuriais grindžiama valstybės teisinė sistema. Šie principai įtvirtinti ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei ratifikuotose tarptautinėse sutartyse (pavyzdžiui, teisė laisvai pasirinkti darbą, asmens laisvės ir neliečiamybės, jo asmeninio ir šeimos gyvenimo pagarbos ir kt.), ir Europos Sąjungos teisės aktuose (pavyzdžiui, Europos Sąjungos sutartyje garantuotas laisvas prekių, paslaugų ir asmenų judėjimas, rinkos konkurencijos gynimas ir kt.). Viešajai tvarkai prieštarauja, pavyzdžiui, susitarimas su valdininku dėl užmokesčio už tam tikrą darbą, kuris yra šio asmens pareiga; atlyginimas už neteisėtus veiksmus, pavyzdžiui, nusikaltimo padarymą; sutartys, kuriomis

⁵² Namų advokatas, A. Abramavičius (et al), Valstybės įmonė Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2002, 990 psl.

siekama išvengti mokesčių mokėjimo, ir pan.“⁵³. Taip pat pabrėžiama, kad atskleisti viešosios tvarkos sampratą yra teisės doktrinos ir teismų praktikos uždavinys, tai, kad šios (o taip pat ir geros moralės) teisinės vertybinės kategorijos turinys yra kintantis, ir tai, kad minėtoji dar XIX amžiuje Anglijos teismų atskleista taisyklė yra pripažįstama ir šiuolaikinėje Europos teisėje⁵⁴. Dar vienas viešosios tvarkos sampratos aiškinimas, labai panašus į pateiktąjį Komentare, yra toks: „viešajai tvarkai prieštarauja sandoriai, kurie pažeidžia teisingumo įgyvendinimą, kuris sudaro visuomenės pagrindą. Teisingumo reikalavimą turi atitikti Lietuvos Respublikos Seimo priimami įstatymai, LR Vyriausybės ir kitų valstybės institucijų išleidžiami kiti norminiai teisės aktai, teismų sprendimai. Teisingumu turi būti grindžiami ir civilinių teisinių santykių dalyvių veiksmai, tai gi ir sudaromi sandoriai. Viešąją tvarką nustato imperatyvios Lietuvos Respublikos Konstitucijos normos. Sandoriai, kurie prieštarauja Konstitucijos nustatytiems principams, negalioja, nes Konstitucija yra tiesiogiai taikomas aktas ir ja remdamasis kiekvienas gali ginti savo teises /.../ apibendrintai galima teigti, kad prieštaraujančiais viešajai tvarkai ir gerai moralei laikomi sandoriai, kuriuos sudaryti draudžia įstatymai, nors galimi atvejai, kai galiojantys įstatymai nedraudžia atlikti tam tikrų veiksmų, bet jeigu tokie veiksmai pažeidžia viešąją tvarką, tai sandoriai pripažįstami negaliojančiais. Prie tokių priskiriami sandoriai, kurių turinį sudaro nusikaltimas, nepranešimas apie padarytą nusikaltimą, nusikaltimo pėdsakų slėpimas. Viešąją tvarką pažeidžia ir sandoriai, kuriais įsipareigojama padaryti civilinių teisių pažeidimą, išvengti mokesčių, pagal kuriuos perkamos ir parduodamos pareigybės, lengvatos, licencijos, kurie varžo prekybos laisvę (riboja konkurenciją), kurie įpareigoja sudaryti fiktyvią santuoką, įpareigoja tėvus atsisakyti su vaikais susijusių teisių ar pareigų ar kurie kenkia Lietuvos Respublikos interesams (t. y. Tokie, kurių tikslas – remti priešišką kitų valstybių veiklą prieš Lietuvos Respubliką)“⁵⁵.

Kaip matome Lietuvos teisės doktrinoje nėra daug rašoma apie viešosios tvarkos sampratą, daugiau nei šiame darbe nurodyta, ar bent jau išsamesnių ar kuo nors išsiskiriančių nuo jų, minėtos sąvokos aiškinimų, ko gero, rasti nepavyktų, todėl prieš bandant išskirti viešosios tvarkos pagrindinius kriterijus vertėtų aptarti kitų šalių teisės doktrinoje dėstytas pozicijas šiuo klausimu. Šiame darbe bus aptariamos kelių Rusijos ir Baltarusijos teisės

⁵³ Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis (et al), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005, 37-38 psl.

⁵⁴ Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis (et al), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005, 37 psl.

⁵⁵ Sandorių negaliojimo pagrindai ir pasekmės 1, A. Pranckevičius, R. Pumputienė, Juristas, 2005/4 (19), 6 ir 7 psl.

mokslininkų nuomonės, nes tų šalių teisės doktrinoje viešoji tvarka suprantama pakankamai panašiai kaip ir Lietuvos teisės doktrinoje, nors jos aiškinimas Rusijoje ir Baltarusijoje yra gerokai siauresnis nei Lietuvoje.

Viename iš Rusijos civilinės teisės vadovėlių pirmiausia pabrėžiamas sandorių, prieštaraujančių viešajai tvarkai⁵⁶ (rusiškai *правопорядок*), pavojingas pobūdis, kuris pasireiškia tuo, jog tokie sandoriai pažeidžia įstatymus, yra antivisuomeniško pobūdžio ir prieštarauja valstybiniam ir visuomeniniam interesams. Tokiais laikomi sandoriai, keliantys pavojų ekonominiam valstybės saugumui ir visuomeniniam saugumui, pavyzdžiui, sprogmenų, karo ginkluotės ir kitos amunicijos pirkimo – pardavimo sandoriai ir panašiai. Skiriama objektyvioji ir subjektyvioji viešosios tvarkos pažeidimo pusės. Objektyvioji pasireiškia rimtais ir ypač pavojingais įstatymų pažeidimais, dažniausiai pasireiškiančiais nusikalstamais veiksmais, kuriais kėsiamasi į viešosios tvarkos pagrindus, todėl reikia gerai žinoti įstatymus, kaip viešosios tvarkos pagrindus, visuomenėje egzistuojančias teisių ir pareigų ribas. Nurodoma, jog pagrindiniai viešosios tvarkos principai įtvirtinti Rusijos Federacijos Konstitucijoje, kurie apibrėžia visuomeninio, politinio ir ekonominio bendravimo sistemą, yra pagrindas formuoti viešajai tvarkai. Subjektyvioji pusė antivisuomenišku sandorių pasireiškia tiesioginiais ar netiesioginiais vienos ar abiejų sandorio šalių tikslais, priešingais viešajai tvarkai. Tokių sandorių ratą nustato teismų praktika, kurių nuomonei tokiu atveju daro didelę įtaką visuomenėje egzistuojantys politiniai, socialiniai – ekonominiai faktoriai, politinis režimas valstybėje⁵⁷.

Kitame Rusijos teisės vadovėlyje viešoji tvarka apibrėžiama kaip visuomeninių santykių sistema, kuri susiklosto visiems teisės subjektams tiksliai ir visiškai įgyvendinant įtvirtintas teisės normas. Viešoji tvarka yra tarsi šiuolaikinės civilizuotos visuomenės pagrindas. Esant stabiliai viešajai tvarkai, efektyviai funkcionuoja ekonomika, pasiekiamas įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžių veiksmų harmonija, aktyviai veikia visuomeninės ir privačios organizacijos, realiai garantuojama žmogaus saviraiškos laisvė, maksimaliai įgyvendinami jo materialūs ir dvasiniai poreikiai. Formuojant viešąją tvarką, veikia visi visuomeninių santykių teisinio reguliavimo mechanizmai. Jų priežastinis ryšys

⁵⁶ Reiktų atkreipti dėmesį į tai, jog žodis „правопорядок“ išvertus iš rusų kalbos pažodžiui reiškia teisėtvarką, tačiau šiame darbe kaip vertimas yra vartojama sąvoka viešoji tvarka, nes iš esmės sąvokos „правопорядок“ supratimas ir aiškinimas Rusijos teisės doktrinoje atitinka viešosios tvarkos sąvokos supratimą ir aiškinimą Lietuvos teisės doktrinoje, jeigu taip galima pavadinti, siaurąja prasme, tai yra tik tos normos, kurios įtvirtintos įstatymuose.

⁵⁷ Под редакцией Е. А. Суханова, Гражданское право, том 1 общая часть, учебник, Москва, 2004, 488-489 psl.

sudaro teisinio visuomenės gyvenimo pagrindą, o tai galiausiai suformuoja viešosios tvarkos (teisinės tvarkos) nustatymą. Teisės normos suprantamos kaip viešosios tvarkos normatyvi, pirminė buvimo sąlyga, pirminis teisinio mechanizmo sraigtelis, formuojantis „idealiąją“ viešąją tvarką. Teisiniai santykiai čia suprantami kaip viešosios tvarkos dalis, kai nuo idealiosios, įstatymų leidėjo nustatytos, viešosios tvarkos pereinama prie konkrečių galimų ar būtinų visuomeninių santykių dalyvių veiksmų, reguliuojamų teisės normomis. Šiame etape prie viešosios tvarkos mechanizmo prisijungia teisėtumas (atitikimas teisei), garantuojantis galimus ar būtinus teisinių santykių subjektų veiksmus. Na o juridinių teisių ir pareigų įgyvendinimo aktai laikomi paskutine viešosios tvarkos buvimo sąlyga, prielaida. Teisės (teisėtumo) režimo sąlygomis teisinių santykių dalyvių teisės ir pareigos realiai įtakoja jų veiksmus, pasiekia savo tikslus, ir, tokiu būdu, pereina tokią visuomeninių santykių sistemą, kuri ir yra viešoji tvarka. Taigi viešąją tvarką sudaro toks subjektų elgesys, kuris yra sureguliuotas teisės normomis ir pasiekė teisinio reguliavimo tikslus. Viešoji tvarka suprantama kaip realizuota teisės sistema. Ji apjungia konstitucinius, administracinius, finansinius, žemės, šeimos ir kitus visuomeninius santykius, reguliuojamus atitinkamomis teisės šakomis. Viešosios tvarkos ypatumas, skiriantis ją nuo kitų visuomeninių santykių, pasireiškia tuo, kad viešoji tvarka susiklosto tik esant teisės normų pagrindui ir yra saugoma valstybės. Todėl viešoji tvarka apima toli gražu ne visus visuomeninius santykius. Didelei daliai visuomeninio gyvenimo nėra reikalingas teisinis reguliavimas, nes ji patenka į moralės normų, įvairių visuomeninių organizacijų normų ir kitų ne teisės normų veikimo sferą. Tokiu būdu viešoji tvarka yra tik visos visuomeninių santykių sistemos dalis, susiklostanti veikiant teisės normų reguliavimui. Tai dalis visuomeninės tvarkos, kuri talpina savyje visą visuomeninių santykių, kurie susiklosto veikiant socialinėms normoms: teisės normoms, moralės normoms, visuomeninių organizacijų normoms, tradicijoms, ritualams ir pan., sistemą. Teisinėje valstybėje visi visuomeninės tvarkos elementai veikia vienas kitas ir yra saugomi viešosios tvarkos, tačiau tik viešoji tvarka yra saugoma specialiomis valstybinėmis – teisinėmis priemonėmis. Kiti visuomeninės tvarkos elementai apsiriboja savo įgyvendinimo priemonėmis: moralinėmis, tradicijų, įpročių ir pan.⁵⁸

Praktiškai toks pat viešosios tvarkos supratimas pateikiamas ir viename Baltarusijos teisės vadovėlyje, jame taip pat pabrėžiama būtinybė saugoti viešąją tvarką, nes jo apsauga yra teisinės valstybės formavimo būtina sąlyga. Tačiau visuomenėje egzistuojančius

⁵⁸ Теория государства и права, Хропанюк В. Н., под редакцией Стрекозова В. Г., Интерстиль, 2003, 349 ir 350 psl.

santykius įtakoja ne tik teisė, bet ir politika, moralė, papročiai ir pan., todėl labai svarbu išsiaiškinti teisinės tvarkos mechanizmą, jo visuomeninį vaidmenį ir vietą visuomeniniuose socialiniuose santykiuose. Viešoji tvarka apima daugelį visuomeninių santykių, kuriuos reguliuoja ir saugo teisė. Teisės apsauga pasireiškia ne tik viešosios tvarkos grynąja prasme (teisėtvarkos), bet ir kitų visuomeninių santykių (tvarkų) apsauga. Viešoji tvarka yra suprantama kaip dalis visuomeninės tvarkos, kuri yra suprantama kaip viešoji tvarka (teisėtvarka), moralės normų nustatyta tvarka, visuomeninių organizacijų nustatyta tvarka ir pan., kitaip tariant visuomeninės tvarka yra suprantama kaip viešoji tvarka plačiąja prasme (o tai jau labai panašu į tikrąjį viešosios tvarkos supratimą Lietuvos teisės doktrinoje). Taigi remiantis minėtais teiginiais, viešoji tvarka apibrėžiama kaip tokie visuomeniniai santykiai, kurie susiklosto veikiant teisei. Atitinkamai viešosios tvarkos apsauga apima ne visus visuomeninius santykius, o tik tuos, kurie pakliūva į teisinio reguliavimo sferą. Viešosios tvarkos teisinės garantijos pasireiškia tuo, jog įstatymus priima valstybės organai, vadovaudamiesi specialia, teisės normų reguliuojama, tvarka⁵⁹.

Taigi, atsižvelgiant į minėtas viešosios tvarkos sampratas, galima padaryti išvadą, kad tiek Lietuvoje, tiek ir Rusijoje bei Baltarusijoje, sandoriai, prieštaraujantys viešajai tvarkai yra laikomi niekiniais ir negalioja. Visose minėtose šalyse pripažįstama, kad viešoji tvarka yra vertinamojo pobūdžio kategorija, kurios turinį kiekvienu konkrečiu atveju nustato teismas. Be abejo, teisinėje literatūroje bandoma apibrėžti viešosios tvarkos sąvoką, paanalizuoti jos sampratą ir nustatyti pagrindinius principus, kriterijus, nes apsiriboti vien tuo, jog tai vertinamaisiais kriterijais apibrėžiama kategorija ir nesistengti pateikti jos sampratos būtų paprasčiausia neprotinga. Nors tarp Lietuvoje ir Rusijoje bei Baltarusijoje egzistuojančios viešosios tvarkos sampratos yra panašumų, tačiau yra ir skirtumų.

Bendra yra tai, kad viešoji tvarka apima pagrindinius principus, kuriais yra grindžiama valstybės teisinė sistema, teisinės valstybės ir visuomenės funkcionavimas, ją įtvirtinta konstitucinės, baudžiamosios, administracinės, finansų ir kitų teisės šakų imperatyvios teisės normos. Dėl šių priežasčių sandoriai, prieštaraujantys viešajai tvarkai, yra laikomi pavojingais teisei valstybei ir visuomenei, socialinei ir ekonominei tvarkai, todėl tokie sandoriai pripažįstami niekiniais ir negalioja.

Pagrindinis skirtumas pasireiškia tuo, jog Rusijoje ir Baltarusijoje viešoji tvarka yra suvokiama gerokai siauriau nei Lietuvoje. Esmė yra tame, jog tose šalyse, skirtingai nei

⁵⁹ Основы права, под редакцией В. А. Витушко, В. Г. Тихини, Г. Б. Шишко, Минск ВГЭУ, 2002, 67, 68 ir 73 psl.

Lietuvoje, brėžiama aiški linija tarp viešosios tvarkos (teisėtvarkos) ir kitų socialinių normų: jei kokia nors socialinė taisyklė ar principas (pavyzdžiui, moralės) nėra įtvirtinta įstatyme, tai ji ir nepatenka į viešosios tvarkos sferą. Kitaip tariant, viešoji tvarka suprantama kaip teisės normų nustatyta ir teisinėmis valstybės prievartos priemonėmis garantuota tvarka, matyt todėl tiek Rusijos, tiek ir Baltarusijos teisės doktrinoje ji įvardijama žodžiu „*pravoporoadok*“, o jo, jei taip galiam pasakyti, pažodinis (be konteksto) vertimas iš rusų į lietuvių kalbą reiškia teisėtvarką. Taigi palyginus minėtus požiūrius, būtų pagrįsta išvada, kad galima išskirti dvi viešosios tvarkos sampratas: viešoji tvarka plačiaja (Lietuvoje) ir viešoji tvarka siauraja (Rusija, Baltarusija) prasme. Lietuvoje nėra aiškios ribos tarp viešosios tvarkos ir moralės, tarp teisės ir moralės, jos tarpusavyje susijusios ir įtakoja viena kitą, o viešajai tvarkai prieštaraujančiais pripažinti gali būti ir sandoriai, kurių nedraudžia įstatymai, nes viešąją tvarką nustato ne tik teisės, bet ir kitos socialinės normos (pavyzdžiui, moralė, papročiai ir pan.).

Man priimtinesnis yra Lietuvoje vyraujantis viešosios tvarkos suvokimas, nes ji, kaip ir gera moralė, yra vertinamaisiais kriterijais apibrėžiama kategorija. Tiek teisė, tiek moralė, tiek ir viešoji tvarka yra tarpusavyje glaudžiai susijusios, persipynusios, įtakoja viena kita, todėl nubrėžti aiškią takoskyrą tarp jų vargu ar įmanoma ir ar tikslinga, nes ir pati teisė nėra vien įstatymo raidės – ji tiesiog neįmanoma be tokių dalykų kaip teisės principai, tikslai, sisteminis jos aiškinimas ir pan.

Taip pat reikėtų būtinai paminėti dar vieną svarbų momentą, kuris buvo išskirtas jau minėtoje LAT senato apžvalgoje. Joje pažymima, kad sąvoka „viešoji tvarka“ dažniausiai suprantama kaip valstybės imperatyvių teisės normų visuma. Tačiau tokia viešosios tvarkos samprata reikštų nacionalinę viešąją tvarką. Atsižvelgdama į Niujorko konvencijos⁶⁰ tarptautinį pobūdį bei tikslus, užsienio valstybių teismų praktika pripažįsta, kad minėtoje konvencijoje vartojama sąvoka „viešoji tvarka“ turi būti aiškinama siauriau nei nacionalinė viešoji tvarka ir turi apimti tik tarptautinę viešąją tvarką, tai yra tarptautinėje praktikoje priimtus imperatyvius standartus. Užsienio teismų praktikos analizė rodo, kad viešosios tvarkos pažeidimu pripažįstami atvejai, kai nustatoma, jog:

1) užsienio arbitražo sprendimo pripažinimas ir vykdymas prieštarautų konstitucijos įtvirtintiems pagrindiniams teisės principams bei moralės normoms, pripažįstamiems tarptautiniu mastu;

⁶⁰ 1958 m. Niujorko konvencija dėl užsienio arbitražų sprendimų pripažinimo ir vykdymo, Valstybės žinios, 1995, Nr. 10-208.

2) arbitražo sprendimas įpareigoja šalį pažeisti teisės normas ar nevykdyti teismo sprendimo;

3) arbitražo sprendimas ar arbitražinis susitarimas išgautas prievarta, apgaule ar grasinimu;

4) pažeisti sąžiningo proceso principai;

5) nustatomas arbitrų šališkumas ar priklausomumas;

6) arbitražo sprendimas grindžiamas suklastotais įrodymais ir kt.

Vadinasi, ne bet koks prieštaravimas imperatyvioms Lietuvos Respublikos teisės normoms gali būti pakankamas pagrindas atsisakyti pripažinti užsienio arbitražo sprendimą. Tai iliustruoja jau minėtas pavyzdys, jog vien aplinkybė, kad byla nagrinėjo ir užsienio arbitražo sprendimą priėmė lyginis arbitrų skaičius (tai yra nesilaikyta Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymo⁶¹ 13 str. 3 d. reikalavimo) nebus pakankamas pagrindas pripažinti esant viešosios tvarkos pažeidimą. Kaip matyti, pernelyg griežtų viešosios tvarkos kriterijų taikymas neatitiktų minėtosios konvencijos dvasios bei jos taikymo tarptautinės praktikos⁶².

Minėtos LAT senato suformuluotos pozicijos ir toliau sėmingai laikosi Lietuvos teismai. 2004 m. LAT pažymėjo, kad: „Sąvoka „viešoji tvarka“ tarptautinio arbitražo doktrinoje ir praktikoje aiškinama kaip tarptautinė viešoji tvarka, apimanti fundamentalius sąžiningo proceso principus, taip pat imperatyvias teisės normas, įtvirtinančias pagrindinius ir visuotinai pripažintus teisės principus“⁶³. Minėtos konvencijos kontekste sąvoka „viešoji tvarka“ turi būti aiškinama siauriau nei nacionalinė viešoji tvarka ir turi apimti tik tarptautinę viešąją tvarką, tai yra tarptautinėje praktikoje priimtus imperatyvius standartus, LAT patvirtino tiek 2006 m.⁶⁴, tiek ir 2007 m.⁶⁵.

Taigi, galima drąsiai teigti, kad šiuo klausimu turim aiškia ir stabilią (kadangi vienodos pozicijos LAT laikosi septynerius metus iš eilės, tikėtina, kad bent jau greitu metu ji neturėtų labai keistis), LAT suformuotą praktiką, jog taikant minėtąją konvenciją, viešąją tvarką reikia aiškinti siauriau nei nacionalinę viešąją tvarką, nes tokiu atveju ji turi apimti tik tarptautinę viešąją tvarką, tai yra tarptautinėje praktikoje priimtus imperatyvius standartus, skirtingai nei sprendžiant klausimą, ar sandoris prieštarauja viešajai tvarkai, tai yra taikant

⁶¹ Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas, Valstybės žinios, 1996, Nr. 39-961.

⁶² Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas, apibendrinimo apžvalga Nr. A2-14, aprobuota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato, 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimu Nr. 28.

⁶³ LAT Civilinių bylų skyriaus 2004 m. lapkričio 17 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-612/2004, kat. 124.

⁶⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus 2006 m. kovo 7 d. nutartis c. b. Nr. 3K-7-179/2006, kat. 130.3.2 (S).

⁶⁵ LAT Civilinių bylų skyriaus 2007 m. vasario 12 d. nutartis c. b. Nr. 3K-7-132/2007, kat. 130.3.2 (S).

Civilinio kodekso 1.81 str., nes šiuo atveju ji turi būti aiškinama plačiau ir reikšti nacionalinę viešąją tvarką. Vadinasi turime dar vieną viešosios tvarkos kriterijų – dažniausiai, bet ne visuomet, viešoji tvarka yra nacionalinio pobūdžio, bet, kaip jau buvo minėta, yra išimtis – Niujorko konvencijos taikymo atveju, viešoji tvarka turi būti aiškinama siauriau ir suprantama kaip tarptautinė viešoji tvarka.

Lyginamieji aspektai

Ko gero visos teisinės valstybės pripažįsta vienokius ar kitokius sandorių negaliojimo pagrindus, tačiau savaime suprantama, kad skirtingose valstybėse jie gali būti skirtingi ar net priešingi. Taip pat vienodi negaliojimo pagrindai gali būti suprantami ir taikomi nevienodai, todėl būtų naudinga paanalizuoti, kokius sandorius kitos valstybės pripažįsta negaliojančiais, kokias jų rūšis skiria, kaip viešosios tvarkos ir geros moralės sąvokos aiškinamos kitose šalyse ir ar apskritai jose sandoriai pripažįstami negaliojančiais dėl to, kad prieštarauja viešajai tvarkai ir gerai moralei, ar tokie sandoriai yra laikomi niekiniais, ar sukelia panašias teises pasekmes kaip ir Lietuvoje.

Anglija.

Pagal negaliojimo laipsnį, Anglijos teisės doktrina skiria trijų rūšių sutartis:

- 1) visiškai negaliojančias, arba niekines (*null and void*);
- 2) santykinai negaliojančias, arba nugincijamas (*voidable*);
- 3) sutartis, kurių negalima įvykdyti teisine prievarta ir kurių šalių teisių ir interesų teisė negina (*unenforceable*).

Neteisėtomis Anglijos teisėje laikomos sutartys, kurios prieštarauja pozityviosios teisės normoms, moralei arba viešajai tvarkai.

Pažeidžiančiomis pozityviosios teisės normas laikomos sutartys, kurios:

- 1) pažeidžia baudžiamosios teisės normas (pavyzdžiui, susitarimas padaryti nusikaltimą, slėpti nusikaltimą už pinigus ir pan.);
- 2) pažeidžia imperatyvias kitų teisės šakų normas (pavyzdžiui, neteisėtomis pripažįsta žmogaus organų prikimo – pardavimo sutartis);
- 3) sudarytas, siekiant padaryti kitokį teisės pažeidimą (pavyzdžiui, deliktą), tokios sutartys laikomos neteisėtomis esant abiejų šalių kaltei;
- 4) kurių vykdymas reikštų įstatymo pažeidimą (pavyzdžiui, sutartis atlikti tam tikrus veiksmus neturint licencijos, kai ji būtina).

Sutartis taip pat gali būti pripažinta neteisėta dėl kitų priežasčių (pavyzdžiui, kai jos dalykas naudojamas neteisėtiems tikslams pasiekti: stipriai veikiančių vaistų pirkimo – pardavimo sutartis gali būti pripažinta neteisėta, jeigu pardavėjas žinojo, kad jie bus naudojami žmogui nuuodyti).

Prieštaraujančiomis moralei ir viešajai tvarkai pripažįstamos tokios sutartys:

1) vyro ir moters susitarimas sudarius santuoką gyventi skyrium, tai yra susitarimas sudaryti fiktyvią santuoką;

2) vaiko tėvų susitarimas, kai vienas iš tėvų atsisako savo teisių ir pareigų vaikui;

3) susitarimai, ribojantys asmens laisvę sudaryti santuoką;

4) susitarimai pažeidžiantys lytinę moralę (pavyzdžiui, pažadas sumokėti moteriai, kad ji taptų meiluže, išnuomoti namą ar butą viešnamiuui įrengti);

5) susitarimai, trukdantys normaliai funkcionuoti teisingumo sistemai (pavyzdžiui, liudytojų papirkimas, atlyginimas už teisės kreiptis į teismą atsisakymą);

6) sutartys, kuriomis siekiama apgauti valstybės institucijas (pavyzdžiui, nuslėpti mokesčius);

7) sutartys, kuriomis realizuojama korupcija ir lobizmas;

8) sutartys, kuriomis siekiama atlikti neteisėtus veiksmus draugiškoje šalyje (pavyzdžiui, paskolos suteikimas organizacijai, siekiančiai jėga nuversti teisėtą kitos valstybės vyriausybę);

9) sutartys, ribojančios asmeninę žmogaus laisvę (pavyzdžiui, darbdavys suteikia darbuotojui paskolą, su sąlyga, kad pastarasis neišeis iš darbo iki pensijos);

10) sutartys, ribojančios prekybą ir konkurenciją.

Kai sutartis pripažįstama negaliojančia dėl neteisėtumo arba prieštaravimo viešajai tvarkai ar gerai moralei, nei viena šalis neturi teisės reikalauti atlyginti nuostolius ar įvykdyti prievolę natūra. Minėtos taisyklės išimti – kai kalta tik viena šalis, tačiau ir tokiu atveju nekaltoji šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius tik dviem atvejais: kai kaltoji šalis ją apgavo arba sąžininga šalis sutartį įvykdė. Sutartį pripažinus negaliojančia dėl abiejų šalių kaltės, restitucija netaikoma, o sutartį pripažinus negaliojančia dėl vienos šalies kaltės, taikoma vienašalė restitucija⁶⁶.

Italija.

Esminiu sutarties elementu Italijoje yra laikomas šalių susitarimas, todėl dažniausiai sutartis negalioja dėl šalių valios trūkumų: suklydimo, apgaulės, grasinimo, tačiau ji gali būti pripažinta ir dėl kitų priežasčių: šalies neveiknumo, privalomos sutarties formos nesilaikymo, sutarties pagrindo ar dalyko prieštaravimo įstatymui ar gerai moralei ir pan. Negaliojančios sutartys skirstomos dvi rūšis: visiškai negaliojančias, arba niekines, ir

⁶⁶ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 370, 376-378 psl.

santykiškai negaliojančias, arba nuginkčijamas. Niekine sutartis laikoma tik įstatymo nustatytais atvejais, kai būtina apginti viešąjį interesą. Niekinėmis laikomos sutartys:

- 1) kurių pagrindas yra neteisėtas;
- 2) kurių dalykas neatitinka įstatymų nustatytų reikalavimų;
- 3) kurių forma neatitinka įstatymo nustatytos privalomos formos;
- 4) prieštaraujančios įstatymui;
- 5) kuriomis siekiama išvengti imperatyvių teisės normų taikymo.

Niekinė sutartis negalioja savaime, todėl tam nereikalaujama teismo sprendimo, teismas tokią sutartį pripažįsta negaliojančia tik ginčo atveju. Ji niekam nesukelia jokių teisinių padarinių. Tokia sutartis gali būti pripažinta negaliojančia bet kokio asmens reikalavimu arba teismo iniciatyva, tai yra *ex officio*. Tokiam reikalavimui ieškinio senatis netaikoma. Niekinės sutarties šalys negali patvirtinti, išskyrus dvi išimtis: pirma, mirusiojo įpėdiniai, žinantys asmenį sudarius niekinę turto dovanojimo sutartį, tačiau ją patvirtinantys ar perduodantys daiktą apdovanotajam, nebegali jo išreikalauti, antra, vadinamoji konversija – naujos sutarties sudarymas, įtraukiant į ją niekinės sutarties sąlygas, neprieštaraujančias įstatymui. Taigi niekine gali būti ir atskira sutarties sąlyga, tačiau jei be jos šalys nebūtų sudariusios sutarties, dažniausiai visa sutartis pripažįstama niekine. Negaliojanti sutarties sąlyga pakeičiama imperatyvios teisės normos nustatyta sąlyga.

Niekinės sutarties šalys gražinamos buvusią iki sutarties sudarymo padėtį (*status quo ante*), taigi taikoma dvišalė restitucija, tačiau jei sutartį įvykdė tik viena šalis – vienašalė restitucija. Ši taisyklė turi dvi išimtis: pirma, kai sutartis prieštarauja moralei ir ją įvykdė abi šalys, tai restitucija netaikoma, jei dėl tokios sutarties sudarymo kaltos abi šalys, antra, netaikoma objektyviai neįmanoma taikyti restitucija (pavyzdžiui, kai sutartis apskritai nebuvo vykdoma). Niekinė sutartis nesukelia teisinių padarinių ne tik jos šalims, bet ir tretiesiems asmenims, tačiau ši taisyklė ne visuomet taikoma sąžiningam turto įgijėjui⁶⁷.

Japonija.

Japonijos sutarčių teisė skiria niekines ir nuginkčijamas sutartis. Niekinės sutartys neturi teisinės galios nuo pat jų sudarymo momento, todėl šalys negali tokios sutarties patvirtinti. Niekinę sutartį pareikalauti pripažinti negaliojančia turi teisę bet kas ir bet kada. Niekinėmis laikomos tokios sutartys, kurios prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms, viešajai tvarkai, gerai moralei ir pan. Reikalaujama, kad visos civilinės teisės ir sandoriai

⁶⁷ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 378-379 psl.

atitiktų viešosios tvarkos ir sąžiningumo principus, draudžiama piktnaudžiauti teise, todėl sutartis gali būti pripažinta negaliojančia, jeigu ji prieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei arba jos sudarymas reiškia piktnaudžiavimą teise, pavyzdžiui, kai:

1) dovanojimo sutartis sudaroma turint tikslą, kad apdovanotoji taptų dovanotojo meiluže;

2) sudaroma lažybų sutartis;

3) paskolos gavėjas už paskolos suteikimą atiduoda savo dukterį paskolos davėjui dirbti jo ūkyje;

4) paskolos sutartyje yra sąlyga, numatanti, kad paskolos gavėjas, pavėlavęs gražinti skolą, privalo perduoti paskolos davėjui žemės sklypą, kurio vertė aštuonis kartus viršija paskolos sumą.

Visais šiais atvejais Japonijos teismai pripažino sutartis negaliojančiomis. Taip pat gali būti pripažinta negaliojančia imperatyvioms teisės normoms prieštaraujanti sutartis, tačiau Japonijos teismų praktikoje yra atvejų, kai atsisakoma pripažinti sutartį negaliojančia, nepaisant to, kad ji prieštarauja imperatyviai teisės normai (pavyzdžiui, teismas atsisakė pripažinti negaliojančia pirkimo – pardavimo sutartį, kai prekės buvo parduotos neturint tam licencijos)⁶⁸.

Jungtinės Amerikos valstijos (toliau – JAV).

JAV sutarčių teisė visas sutartis pagal negaliojimo laipsnį skirsto į visiškai negaliojančias, santykinai negaliojančias ir sutartis, kurių negalima reikalauti įvykdyti panaudojant teisinę prievartą. Dažniausiai sutartys negalioja dėl šalių sutikimo sudaryti sutartį išraiškos trūkumų ir jos prieštaravimo įstatymui ar viešajai tvarkai. Prieštaraujantia viešajai tvarkai laikoma sutartis:

1) kurios vykdymas pažeistų baudžiamosios teisės normas;

2) kurios vykdymas reikštų delikto padarymą;

3) ribojanti konkurenciją (pavyzdžiui, susitarimas nekonkuruoti);

4) kurios vykdymas prieštarautų viešajai moralei;

5) kuria kišamasi į šeimos santykius (pavyzdžiui, pinigų pažadėjimas asmeniui, kad jis ves tam tikrą merginą);

6) kuria trukdoma vykdyti teisingumą (pavyzdžiui, liudytojų papirkimas).

⁶⁸ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 388-390 psl.

Kai kuriose JAV valstijose negaliojančiomis pripažįstamos sutartys, kuriomis numatomas atlyginimo mokėjimas lobistine veikla besiverčiančiam asmeniui, kai atlyginimo dydis priklauso nuo lobistinės veiklos rezultatų. Prieštaraujančiomis viešajai tvarkai taip pat pripažįstamos sutartys, kuriomis pažeidžiamos imperatyvios teisės normos (pavyzdžiui, susijusios su lažybomis, kyšininkavimu, pažeidžiančios licencijavimo tvarką).

Jei sutartis prieštarauja viešajai tvarkai ar įstatymui ir dėl to negalioja, tai nei viena jos šalis negali reikalauti nei įvykdyti ją natūra, nei atlyginti nuostolius. Jei šalys tokią sutartį jau įvykdė, tai restitucija netaikoma. Tik jei viena šalis neturėjo jokio neteisėto tikslo, ji gali reikalauti nuostolių atlyginimo. Jeigu sutartį įvykdė tik viena šalis, tai vienašalė restitucija gali būti taikoma, jei sutartį įvykdžiusios šalies kaltė yra mažesnė už kitos šalies kaltę⁶⁹.

Olandija.

Olandijos sutarčių teisė skiria visiškai negaliojančias, arba niekines, ir santykinai negaliojančias, arba nugincijamas sutartis. Niekinės sutartys neturi teisinės galios jokiems asmenims. Kai abi šalys susitaria, kad sutartis visiškai negalioja, tai nėra reikalo tokią sutartį pripažinti negaliojančia teismo sprendimu. Šalys negali visiškai negaliojančios sutarties patvirtinti, išskyrus konversijos atvejus, tai yra jos gali atlikti veiksmus, pašalinančius sutarties negaliojimo priežastį. Sutarties dalies negaliojimas automatiškai nedaro negaliojančios visos sutarties, išskyrus tuos atvejus, kai negaliojanti dalis yra tokia esminė, kad negaliojančia daro ir visą sutartį. Pagrindiniai sutarties negaliojimo pagrindai yra klaida, apgaulė, grasinimas, piktnaudžiavimas susiklosčiusiomis sunkiomis aplinkybėmis, imperatyvių teisės normų pažeidimas ir prieštaravimas viešajai tvarkai ar gerai moralei.

Prieštaraujantys imperatyvioms įstatymo normos sandoriai yra niekiniai. Sutartis pripažįstama niekine, jeigu ji pažeidžia imperatyvias privatinės ar viešosios teisės normas (pavyzdžiui, sutartys, pagal kurias valstybės tarnautojai įgyja nuosavybės turta, kurį jie turėjo perduoti). Sprendžiant, ar sutartis pažeidžia viešąją tvarką ar gerą moralę, atsižvelgiama į abiejų sutarties šalių ketinimus, sutarties sudarymo laiką, vietą ir kitas aplinkybes. Dažniausiai reikalaujama, kad abiejų sutarties šalių tikslas ar motyvas prieštarautų viešajai tvarkai ar gerai moralei (pavyzdžiui, šalys sudaro sutartį tik tam, kad trečioji šalis negalėtų pasinaudoti savo teise – tokia sutartis prieštarauja gerai moralei; šalys sudaro sutartį, pagal kurią viena jos šalis įsipareigoja už atlyginimą balsuoti rinkimuose pagal kitos šalies nurodymus – tokia sutartis prieštarauja viešajai tvarkai). Jei tokį tikslą ar motyvą turėjo tik

⁶⁹ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 390, 394-395 psl.

viena šalis, o kita šalis apie tai nežinojo ir neturėjo žinoti, tai sutartis galioja. Sutartis, prieštaraujanti imperatyvioms įstatymo normoms, viešajai tvarkai ar gerai moralei, yra niekinė, tai yra visiškai negaliojanti⁷⁰.

Prancūzija.

Prancūzijos sutarčių teisės doktrina negaliojančias sutartis skirsto į visiškai negaliojančias ir santykinai negaliojančias. Pirmuoju atveju reikalauti sutartį pripažinti negaliojančia gali bet kuris asmuo ir teismas savo iniciatyva per bendrą trisdešimties metų ieškininės senaties terminą. Sutartis pripažįstama negaliojančia nuo jos sudarymo momento. Jei ji jau įvykdyta, tai taikoma restitucija. Nuostoliai, susiję su sutarties pripažinimu negaliojančia, atlyginami pagal deliktinės civilinės atsakomybės taisykles. Jei pripažįstama negaliojančia tik atskira sutarties sąlyga, tai sutartis apskritai galioja, išskyrus atvejus, kai ta sąlyga yra tokia esminė ir svarbi, kad negaliojančia daro visą sutartį.

Sutartis gali būti pripažinta negaliojančia, jei jos dalykas ar pagrindas prieštarauja įstatymui, viešajai tvarkai ar gerai moralei. Prieštaravimo įstatymui ir viešajai tvarkai samprata Prancūzijos sutarčių teisėje apima ne tik atvejus, kai pažeidžiamos pagrindinės asmens teisės ir laisvės (asmens laisvė, jo laisvė susituokti, laisvė pasirinkti darbą ar profesiją ir pan.), bet ir privalomų ekonomikos funkcionavimo taisyklių pažeidimo atvejus (pinigų, konkurencijos, kainų ir kitų taisyklių) nepriklausomai nuo to, kokia teisė – nacionalinė ar tarptautinė – tas taisykles įtvirtina⁷¹.

Rusija.

Rusijoje negaliojančios sutartys skirstomos į nuginkijamas ir niekines. Niekinė sutartis laikoma negaliojančia nepriklausomai nuo to, yra ar ne teismo sprendimas pripažinti ją negaliojančia. Niekinė sutartis gali būti pripažinta negaliojančia bet kurių asmenų reikalavimu arba teismo iniciatyva per dešimties metų ieškininės senaties terminą. Negaliojančia sutartis pripažįstama nuo jos sudarymo momento, tačiau teismas gali pripažinti negaliojančia sutartį tik ateičiai. Negaliojanti sutartis nesukelia jokių teisinių pasekmių, išskyrus tuos, kurie susiję su jos negaliojimu. Kai sutartis pripažįstama negaliojančia, kiekviena šalis privalo grąžinti viena kitai viską, ką yra gavusios pagal ją natūra, o negalėdamos to padaryti – atlyginti pinigais. Sutarties dalies pripažinimas negaliojančia nedaro negaliojančios visos sutarties, dėl likusios dalies sutartis lieka galioti, jei, atsižvelgiant

⁷⁰ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 395-396, 398-399 psl.

⁷¹ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 399, 404 psl.

į jos esmę, ji galėjo būti sudaryta ir be pripažintos negaliojančia dalies. Sutartis gali būti pripažinta negaliojančia bendraisiais sandorių negaliojimo pagrindais.

Sutartis, neatitinkanti įstatymo ar kitokio teisės akto reikalavimų, negalioja. Tokia sutartis yra niekinė, išskyrus atvejus, kai įstatymas nustato, kad ji yra nuginčijama arba numatytos kitos įstatymo ar kito teisės akto pažeidimo sąlygos.

Sutartis, sudaryta turint tikslą, priešingą teisėtvarkos ir dorovės pagrindams, negalioja. Tokia sutartis yra niekinė. Jei tokį tikslą turėjo abi šalys, tai restitucija netaikoma, o visa, ką šalis yra gavusi arba turėjo gauti pagal sutartį, išieškoma į valstybės biudžetą. Tokį tikslą turėjusi viena šalis privalo grąžinti kitai šaliai viską, ką yra gavusi pagal sutartį, o tai, ką gavo toji, išieškoma į valstybės biudžetą.⁷²

Švedija.

Švedijoje negaliojančios sutartys skirstomos į dvi rūšis: niekines (visiškai negaliojančias) ir nuginčijamas (santykinai negaliojančias). Niekinė sutartis laikoma negaliojančia be jokios specialios jos pripažinimo negaliojančia procedūros. Teismas tokią sutartį turi pripažinti negaliojančia *ex officio*. Niekinės sutarties šalys negali patvirtinti, todėl ji yra negaliojanti nepriklausomai nuo to, kad viena šalis buvo sąžininga. Negaliojančia gali būti pripažinta visa sutartis arba tik atskira jos dalis ar sąlyga.

Nors Švedijos įstatymuose nėra numatytos galimybės pripažinti negaliojančia sutartį, prieštaraujančią viešajai tvarkai ar moralei, tačiau tokį sutarties pripažinimo pagrindą pripažįsta Švedijos teismai, atitinkamai teismai pripažįsta negaliojančiomis ir sutartis, kurios prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms.

Sutarties pripažinimas negaliojančia dažniausiai reiškia tik jos šalių grąžinimą į pradinę padėtį. Sąžiningų trečiųjų asmenų teisėms sutarties pripažinimas negaliojančia paprastai įtakos neturi⁷³.

Šveicarija.

Pagal Šveicarijos sutarčių teisės doktriną, sutarties negaliojimo pagrindai yra:

- 1) šalių valios trūkumai;
- 2) prieštaravimas įstatymui, gerai moralei, sutarties įvykdymo negalimumas;
- 3) pasinaudojimas sunkia padėtimi.

⁷² Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 404-405 psl.

⁷³ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 406-407 psl.

Skiriamos niekinės ir nugincijamos sutartys. Niekinė sutartis negalioja *ab initio*. Jos negaliojimo klausimą gali kelti bet kuris asmuo arba teismas savo iniciatyva. Tik jau įvykdytą sutartį teismas gali atsisakyti pripažinti nealiojančia. Pripažinus negaliojančia dalį sutarties, likusi sutarties dalis galioja, išskyrus atvejus, kai negaliojanti sutarties dalis yra esminė ir šalis sutartį sudarė tik dėl jos⁷⁴.

Vokietija.

Vokietijos sutarčių teisės doktrina negaliojančias sutartis skirsto į niekines ir nugincijamas. Niekinės sutartys negalioja *ipso iure* (pagal įstatymą - nereikia ginčyti teisme). Sutarties dalies negaliojimas daro negaliojančią visą sutartį, išskyrus, kai sutartis galėjo būti sudaryta ir be šios dalies, pačioje sutartyje yra numatyta, kad pripažinus kai kurias jos dalis negaliojančiomis likusios dalys galioja, jei neprieštarauja sutarties esmei, ir kai pripažįstamos negaliojančiomis standartinės sutarties sąlygos (šiuo atveju jos sąlygos pakeičiamos įstatymo nustatytais sąlygomis).

Sutarties negaliojimo pagrindai skirstomi į susijusius su:

- 1) šalių valios trūkumais;
- 2) sutarties prieštaravimu įstatymui;
- 3) prieštaravimu gerai moralei.

Sutartis, prieštaraujanti įstatymui negalioja, ne bet koks įstatymo pažeidimas sutartį daro negaliojančia. Vokietijos teismų praktika rodo, kad sutartis pripažįstama negaliojančia tik tada, kai, teismo nuomone, iš pažeistos teisės normos matyti, kad būtinas sutarties pažeidimo padarinys yra jos negaliojimas (jei sutartis sudaryta nesilaikant įstatymų nustatyto jų darbo laiko, dar nereiškia, kad sutartis negalioja, tačiau sutartis, kuria siekiama išvengti mokesčių mokėjimo – negalioja). Daug draudimų įtvirtinta Vokietijos įstatymuose, reguliuojančiuose nesąžiningą konkurenciją (dovanų siūlymas, melagingi labdaros pažadai ir pan.) ir draudžiančiuose konkurencijos ribojimą (neleistini susitarimai dėl kainų, prekių kiekio ir pan.) – pagrindas pripažinti sutartį negaliojančia. Specialus sutarties negaliojimo pagrindas – negalioja sutartis, kurią jau sudarant buvo objektyviai neįmanoma įvykdyti.

Sutartis, prieštaraujanti gerai moralei, negalioja. Šią normą Vokietijos teismai interpretuoja ir taiko gana plačiai. Toks jos taikymas ir aiškinimas leidžia pripažinti negaliojančiomis sutartis, ribojančias konkurenciją, asmens laisvę ir kitas pagrindines žmogaus teises bei laisves ir pan. Šiuo pagrindu taip pat pripažįstamos negaliojančiomis

⁷⁴ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 407-408 psl.

sutartys dėl advokato paslaugų apmokėjimo priklausomai nuo bylos baigties arba sutartys, kai advokato honoraras gerokai viršija įstatymo nustatytas maksimalias honoraro normas. Taip pat negalioja sutartis, kurią sudarant, viena šalis pasinaudojo kitos šalies nepatyrimu, nepriteklumi ar kitokia jos negalia. Tokiais atvejais dažniausiai viena šalis iš sutarties gauna neproporcingai didelę naudą kitos šalies sąskaita (pavyzdžiui, bankas, pasinaudodamas savo monopoline padėtimi, nustato labai didelę palūkanų normą). Šiuo pagrindu Vokietijos Aukščiausiasis Teismas pripažino negaliojančia sutartį, pagal kurią jauni aktoriai ilgai išbandymo sąlygomis dirbo teatre už nedidelį atlyginimą, o teatras iš to gaudavo nemažai naudos⁷⁵.

Taigi galime padaryti išvadą, kad daugelis teisinių pasaulio valstybių numato sandorių negaliojimo institutą, dažniausiai juos skirsto į niekinius ir nuginčijamus, o jų sukeltos teisinės pasekmės sandorio šalims yra dažniausia panašios kaip ir Lietuvoje. Taip pat daugumoje jų sandoriai, prieštaraujantys viešajai tvarkai ar gerai moralei, yra laikomi niekiniais ir negalioja. Kriterijai, kuriais sandoriai pripažįstami prieštaraujančiais viešajai tvarkai ar gerai moralei dažniausiai iš esmės yra pakankamai panašūs. Kaip matome, šis institutas yra gana plačiai žinomas ir taikomas teisinėse pasaulio valstybėse, todėl vien tai, kad iki įsigaliojant Civiliniam kodeksui Lietuvoje tokios sandorio galiojimo sąlygos nebuvo, nereiškia, kad tai Lietuvos teisės kūrėjų sugalvotas, specifinis tik Lietuvai institutas, priešingai, galima drąsiai teigti, kad Lietuvos teisės doktrinos autoriai ir įstatymų leidėjas pasinaudojo kitų teisinių valstybių sutarčių negaliojimo reglamentavimu. Todėl taikant ir aiškinant šį institutą nederėtų nekreipti dėmesio į pakankamai turtingą kitų valstybių teisės doktriną ir teismų praktiką šioje srityje.

⁷⁵ Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996, 409, 412-413 psl.

Viešosios tvarkos ir geros moralės teisinė reikšmė sandorio galiojimui ir sandorio šalių teisių bei pareigų apimčiai

Sudarydami sandorius asmenys siekia tam tikrų teisinių pasekmių, tai yra sukurti, pakeisti ar panaikinti konkrečias civilines teises ir pareigas, tačiau ne visada jų siekiamos pasekmės atsiranda, o ir atsiradusios gali išnykti dėl to, kad sandoris pripažintas neteisėtu – negaliojančiu. Sandorių negaliojimo pagrindus ir pasekmes įstatymų leidėjas reglamentavo bendrojoje civilinės teisės dalyje – Civilinio kodekso 1.78 – 1.96 straipsniuose. Specialių su sandorių negaliojimu susijusių taisyklių galime rasti ir kitose Civilinio kodekso dalyse, pavyzdžiui, Civilinio kodekso 6.66, 6.67, 6.188, 6.986 ir kt.⁷⁶

Sandorių negaliojimo instituto paskirtis – siekti, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose būtų užtikrintas teisėtumas. Kita vertus, įstatymų leidėjas, nustatydamas sandorių negaliojimo pagrindus, siekia užtikrinti ir iš jų kylančių civilinių teisių santykių stabilumą. Taigi sandorių negaliojimo institutas turi ir antrą paskirtį – užtikrinti civilinių teisių santykių stabilumą, įgytų teisių ir pareigų ilgaamžiškumą ir jų pagarbą⁷⁷. Vadinasi reikia ne tik gerai išmanyti sandorių negaliojimo taisykles, bet ir jų tikslus, prigimtį, esmę, kad būtų įmanoma suderinti civilinių teisių santykių teisėtumą ir civilinių teisių santykių stabilumą.

Pagal Civilinio kodekso 1.81 str. 1 d. įtvirtintą taisyklę, viešajai tvarkai ir gerai moralei prieštaraujantis sandoris yra laikomas niekiniu ir negaliojančiu. Tačiau reikia išsiaiškinti ar visuomet taip yra. Juk gali būti, jog viešajai tvarkai ir gerai moralei prieštarauja tik viena sandorio sąlyga ar dalis, kuri gal būt sandorio šalims yra visiškai nereikšminga. Kaip numatyta civilinio kodekso 1.66 str. 4 d., jeigu teisių ir pareigų atsiradimą, pasikeitimą ar pabaigą šalys padarė priklausomus nuo neteisėtos arba viešajai tvarkai ir gerai moralei prieštaraujančios sąlygos įvykdymo arba neteisėtų veiksmų atlikimo, tai toks sandoris yra laikomas niekiniu. Ši norma yra imperatyvi, tačiau ją, kaip ir visas kitas, reikia aiškinti sistemiškai su kitomis Civilinio kodekso normomis, kurios gali būti specialios pirmosios atžvilgiu ir įtvirtinti tam tikras išimtis iš bendros taisyklės. Taip yra ir šiuo atveju, Civilinio kodekso 1.96 str. yra įtvirtinta specialesnė taisyklė minėtosios atžvilgiu, todėl ją ir reikia taikyti. Minėtasis straipsnis nurodo, kad sandorio dalies negaliojimas nedaro negaliojančių

⁷⁶ Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis (et al), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005, 26 psl.

⁷⁷ Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis (et al), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005, 26 psl.

kitų jo dalių, jeigu galima daryti prielaidą, kad sandoris būtų buvęs sudarytas ir neįtraukiant negaliojančios dalies.

Minėtos taisyklės įtvirtinimą lėmė tai, kad sandoris gali būti sudėtingas, nes sandorio šalys gali jame numatyti kelias ar net keliolika sąlygų, gali sandorį sudaryti iš kelių dalių, nustatančių skirtingas sandorio sąlygas, lemiančias jų teises ir pareigas⁷⁸. Be teisėtų, sandoryje gali būti ir niekinių (prieštaraujančių imperatyvioms įstatymo normoms, viešajai tvarkai ar gerai moralei) bei nugincijamų sąlygų. Joms taikomos tos pačios galiojimo nuostatos kaip ir visam sandoriui. Teismas, nustatęs, kad sandorio sąlygos yra niekinės, privalo pripažinti jas negaliojančiomis. Tokių sąlygų gali nevykdyti abi sandorio šalys arba viena iš jų. Pripažinus vieną ar kelias sudaryto sandorio sąlygas negaliojančiomis, kyla viso sandorio galiojimo problema, tai yra ar galioja pats sandoris, jei viena ar kelios jo sąlygos negalioja. Minėtas Civilinio kodekso 1.96 str. nustato bendrąją taisyklę, pagal kurią sandorio dalies negaliojimas pats savaime nedaro negaliojančių kitų jo dalių, jeigu sandorį jo šalys būtų sudariusios ir be tos dalies, kuri yra negaliojanti. Jeigu niekas negincija likusių sandorio dalių galiojimo, tai likusios sandorio dalys lieka galioti. Tačiau suinteresuota sandorio šalis gali pareikalauti, kad negaliojančiu būtų pripažintas visas sandoris. Tokiu atveju minėta šalis privalo įrodyti, kad šis jos reikalavimas yra pagrįstas, tai yra, kad tos sąlygos turėjo jai esminę reikšmę sudarant sandorį, ir, kad ji be tų dalių, kurios buvo pripažintos negaliojančiomis, to sandorio apskritai nebūtų sudariusi. Teismas tokiu atveju privalo išsiaiškinti tikrąją sandorio šalių valią bei visas kitas bylos aplinkybes ir priimti atitinkamą sprendimą⁷⁹.

Sprendžiant sandorio galiojimo klausimą, reikia atsižvelgti į sandorio sąlygos rūšį, pobūdį ir esmę, nes tai gali lemti ar galios, ar nebus pripažintos prieštaraujančiomis viešajai tvarkai ir gerai moralei, sąlygos, taip pat galios pats sandoris, vieną ar kelias jo sąlygas pripažinus prieštaraujančiomis viešajai tvarkai ir gerai moralei, tai yra niekinėmis. Sandorio sąlygų, nustatančių atsakomybę už netinkamą sutarties įvykdymą ar jos neįvykdymą, negaliojimas nėra laikomas pagrindu pripažinti visą sandorį negaliojančiu, jeigu yra įstatymo nustatytos atsakomybės sąlygos. Taip pat nepripažintinas negaliojančiu visas sandoris, pripažinus negaliojančiomis sąlygas, kurios riboja vienos sandorio šalies atsakomybę

⁷⁸ Civilinėje teisėje vyrauja dispozityvus reguliavimo metodas bei sutarčių laisvės principas, leidžiantys civilinių teisinių santykių subjektams sudaryti įvairiausių ir sudėtingiausių sandorius, net jie tokie sandoriai nėra numatyti įstatyme, tai įtvirtinta Civilinio kodekso 1.136, 6.156 ir kituose straipsniuose.

⁷⁹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 211 psl.

(pavyzdžiui, teisminės gynybos atsisakymas ir pan.). Jeigu pripažįstamos negaliojančiomis sąlygos, kurios nustato pagrindinę prievolę, tai netenka galios ir tos sandorio sąlygos, kurios nustato papildomas prievoles. Tačiau jeigu pripažįstamos negaliojančiomis sąlygos, kurios nustato papildomas prievoles, tai tos sandorio sąlygos, kurios nustato pagrindinę prievolę, paliktinos galioti⁸⁰. Svarbu ir tai, jog prieštaraujančios viešajai tvarkai ir gerai moralei negali būti atsitiktinės (dar vadinamos kazualiomis), sąlygos, nes jų atsiradimas nepriklauso nuo prievolės šalių valios⁸¹. Tačiau prieštaraujančiomis viešajai tvarkai ir gerai moralei gali būti net negatyviosios (tai yra tokios, kurios įpareigoja ko nors nedaryti) sąlygos: negatyvioji sąlyga, numatanti pareigą neatlikti neteisėto veiksmo, gali būti pripažinta minėtu pagrindu, nes pripažįstama, kad gauti atlyginimą nepadarius to, ką draudžia įstatymas, prieštarauja viešajai tvarkai ir gerai moralei⁸².

Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į dar vieną labai svarbų momentą. Įvykis ar veiksmas, kuris *per se* (pats savaime) yra neteisėtas (dažniausiai toks įvykis ar veiksmas prieštarauja ir viešajai tvarkai bei gerai moralei), ne visada daro sandorį negaliojantį. Sąlyga, pasireiškianti *per se* neteisėtu įvykiu ar veiksmu, tačiau priklausoma ne nuo sandorio šalių, o nuo trečiųjų asmenų valios, gali neturėti įtakos sandorio galiojimui. Pavyzdžiui, turto draudimo sutarties sąlyga, kad vienas iš draudiminių įvykių, su kuriuo siejama draudimo kompanijos pareiga išmokėti naudos gavėjui draudimo atlyginimą, yra vagystė (o tai savaime neteisėtas veiksmas), nedaro draudimo sutarties negaliojančios. Net gi priešingai, jeigu įvykus šiam neteisėtam veiksmui, tai yra pavogus apdraustą daiktą, atsiranda draudimo kompanijos pareiga išmokėti draudimo atlyginimą draudimo sutartyje nurodytam naudos gavėjui. Be to, neteisėta, prieštaraujanti viešajai tvarkai ar gerai moralei sąlyga daro prievolę negaliojančia tik tuo atveju, kai ji yra atidedamoji. Kai tokia sąlyga yra naikinamoji, tai prievolė, kuri yra galiojanti be tos sąlygos, yra laikoma besąlygine. Sąlyga yra teisėta ar ne, reikia spręsti pagal jai atsirandant galiojančią teisę. Galimi atvejai, kai šalims susitariant jų nustatytos sąlygos buvo teisėtos, tačiau pagal vėlesnius įstatymų pakeitimus šalių sutartos sąlygos tampa neteisėtomis. Pavyzdžiui, sudarant sutartį konkurencijos teisė nedraudė tam tikrų platinimo sutarčių. Tačiau vėliau konkurencijos teisė pasikeitė ir tam tikras sąlygas, tarp jų ir numatytas šalių uždraudė. Tokiu atveju šalių prievolė bus laikoma besąlygine arba

⁸⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 211 psl.

⁸¹ Prievolių teisė, I dalis, serija: naujasis civilinis kodeksas, II tomas, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 2002, 95 psl.

⁸² Prievolių teisė, I dalis, serija: naujasis civilinis kodeksas, II tomas, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 2002, 94 psl.

apskritai negalios, jeigu, pavyzdžiui, su tų sąlygų atsiradimu buvo siejamas prievolės atsiradimas⁸³.

Civilinio kodekso 1.81 str. 1 d. įstatymų leidėjas įtvirtino imperatyvią normą, pagal kurią viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujantis sandoris yra laikomas niekiniu ir negaliojančiu. Taigi remiantis viešosios tvarkos ir geros moralės kriterijais galima nustatyti, sandoris sukels jo šalių siekiamas teises ir pareigas ar ne, kitaip tariant, viešoji tvarka ir gera moralė yra viena iš sandorių galiojimo (negaliojimo) sąlygų. Reikia atkreipti dėmesį į tai, jog minėtos taisyklės aiškus ir konkretus įtvirtinimas yra labai svarbus, nes tik tuo atveju, kai yra įstatymų nustatyti pagrindai, sandoris gali būti laikomas niekiniu⁸⁴. Šiuo atveju, pagal sandorių elementų ydingumą, minėtas sandoris yra negaliojantis dėl jo turinio trūkumų (dar sandoriai gali būti negaliojantys dėl sandorio subjektų sudėties, valios ar sandorio formos trūkumų, tačiau į jų sritį nepatenka viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujantys sandoriai). Pagrindinė negaliojančių sandorių klasifikacija yra pagrįsta teisinių padarinių kriterijumi, pagal tai negaliojantys sandoriai yra skirstomi į niekinius ir nuginkijamus. Tai, kad sandoris, prieštaraujantis viešajai tvarkai ar gerai moralei, yra laikomas niekiniu ir negaliojančiu, lemia tam tikrus specifinius kitų negaliojančių sandorių (niekinių) atžvilgiu sukeltus padarinius.

Pirmiausia, tokiam sandoriui suteikiama *nullites absolues* reikšmė⁸⁵, kitaip tariant, toks sandoris nesukelia jo šalims (o jei sandoris buvo sudarytas trečiojo asmens naudai – atitinkamai ir trečiajam asmeniui) jokių teisių ir nesukuria jokių pareigų, nes jis yra niekinis ir negalioja. Reikia pabrėžti, kad jis, kaip niekinis sandoris, prieštarauja imperatyvioms teisės normoms, pažeidžia jų reikalavimus. Tokius sandorius draudžia įstatymai. Dėl šių priežasčių laikoma, kad jo apskritai nebuvo. Kadangi tokio sandorio sudarymas reiškia įstatymo pažeidimą, tai jis negalioja *ab initio* (nuo pat jo sudarymo momento). Šiuo atveju negaliojančius sandorius reikia skirti nuo nesudarytų, tai yra tokių, kurie laikomi nesudarytais dėl to, kad nebuvo visų būtinų jų atsiradimo sąlygų. Pavyzdžiui, šalys nesusitarė dėl visų būtinųjų, esminių sandorio sąlygų (Civilinio kodekso 6.162 str. 2 d.)⁸⁶.

⁸³ Prievolių teisė, I dalis, serija: naujasis civilinis kodeksas, II tomas, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 2002, 94-95 psl.

⁸⁴ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, 1.78 str. 3 d.

⁸⁵ Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis („et al“), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005, 29 psl.

⁸⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 177, 178 psl.

Antra, tam, kad toks sandoris būtų laikomas niekiniu nėra reikalingas teismo sprendimas, nes nepriklausomai nuo to, yra teismo sprendimas tokį sandorį pripažinti negaliojančiu ar tokio teismo sprendimo nėra, jis vis tiek yra laikomas niekiniu, nes vadovaujantis minėtu straipsniu yra negaliojantis⁸⁷. Tačiau tai dar nereiškia, kad visais atvejais nereikia kreiptis į teismą pripažinti tokį sandorį negaliojančiu. Net gi priešingai, kai kuriais atvejais kilus ginčui, tiktai teismas, įvertinęs visas aplinkybes, gali tai padaryti, nes ne visuomet sandoris yra akivaizdžiai niekinis. Pavyzdžiui, norint pripažinti sandorį negaliojančiu dėl to, kad jis prieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei, reikia nustatyti viešosios tvarkos bei geros moralės turinį, įvertinti sandorį minėtų kategorijų požiūriu ir tik tada galima spręsti, sandoris yra galiojantis ar ne. Esant ginčui tai gali padaryti tik teismas, nes vienašališkai viena sandorio šalis negali nustatyti viešosios tvarkos ir geros moralės kriterijų, įvertinti sandorio turinio šių vertinamųjų kategorijų atžvilgiu ir pripažinti sandorio negaliojančiu⁸⁸.

Trečia, viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujančio sandorio šalys neturi galimybės jo patvirtinti, nes jis yra niekinis⁸⁹. Šalys tokį sandorį, jei jį sudaro raštu, gali tik pasirašyti, tai yra patvirtinti jo sudarymą savo parašais, tačiau šiuo atveju šalių patvirtinimas, kad jos nori tą sandorį išsaugoti, neturi jokios teisinės reikšmės – tokio sandorio negaliojimas nepriklauso nuo jį sudariusių asmenų valios⁹⁰.

Ketvirta, viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujančio sandorio teisinės pasekmės teismas konstatuoja *ex officio* (savo iniciatyva)⁹¹. Kitaip tariant, teismas, įvertinęs visas aplinkybes, tikrąją šalių valią, išnagrinėjęs bylą ir nustatęs, kad sandoris yra niekinis, gali pripažinti jį negaliojančiu *ex officio* neatsižvelgdamas į bylos dalyvių reikalavimus⁹². Pažymėtina, kad teismas *ex officio* sandorį gali pripažinti negaliojančiu tada, kai yra akivaizdus jo negaliojimo pagrindas ir jokių papildomų įrodymų rinkti nereikia. Jeigu aplinkybė, kad sandoris yra niekinis, nėra akivaizdi, būtina laikytis bendrų įrodinėjimo taisyklių⁹³.

⁸⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, 1.78 str. 1 d.

⁸⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 177-179 psl.

⁸⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, 1.78 str. 1 d.

⁹⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 177 psl.

⁹¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, 1.78 str. 5 d.

⁹² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas („et al“), Justitia, Vilnius, 2001, 179 psl.

⁹³ LAT Civilinių bylų skyriaus 2003 m. sausio 20 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-62/2003, kat. 15.2.1.2; 45.5.

Penkta, kreiptis į teismą ir reikalavimą dėl niekinio sandorio teisinių pasekmių taikymo gali pareikšti bet kuris suinteresuotas asmuo⁹⁴. Taip yra todėl, kad apskritai sandoriai labai dažnai pažeidžia ne tik vien jų šalių, bet trečiųjų asmenų teises ir teisėtus interesus. Negalima pareikšti tokio ieškinio tik skatinamam visuomeninės ar moralinės pareigos. Suinteresuotumas turi būti pagrįstas teisiniais argumentais, tai yra pripažinus sandorį negaliojančiu, bus pašalinta kliūtis, trukdanti besikreipiančiam asmeniui įgyvendinti ar įgyti subjektines teise. Pavyzdžiui, pripažinus negaliojančia neteisėtą valstybės turto perleidimo privačiam asmeniui sutartį, suinteresuotajam bus atkurta nuosavybės teisė į tos sutarties objektu buvusį nekilnojamąjį turtą⁹⁵. Pažymėtina, kad, jei byla dėl viešajai tvarkai ir gerai moralei prieštaraujančio sandorio pripažinimo niekiniu yra susijusi su viešuoju interesu, prokuroras turi teisę (o kartu ir pareigą) pareikšti ieškinį dėl viešojo intereso gynimo⁹⁶.

Civilinio kodekso 1.80 str. 2 d. įtvirtinta bendra taisyklė dėl restitucijos taikymo, pagal ją, kai sandoris negalioja, viena jo šalis privalo grąžinti kitai sandorio šaliai viską, ką yra gavusi iš jos pagal tą sandorį (restitucija), o kai negalima grąžinti to, ką yra gavusi natūra, privalo atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatymai nenumato kitokių sandorio negaliojimo pasekmių. Tačiau minėtos normos atžvilgiu, Civilinio kodekso 1.81. str. 2 ir 3 d. įtvirtintos normos yra specialiosios, todėl restitucijos taikymo sandorio, prieštaraujančio viešajai tvarkai ar gerai moralei, šalims klausimą reikia spręsti vadovaujantis minėtomis specialiomis taisyklėmis. Minėto straipsnio 2 d. nustatyta, kad jeigu sandoris negalioja dėl to, kad prieštarauja viešosios tvarkos ar geros moralės principams, restitucija (tai yra šalių grąžinimas į tokią padėtį, kurioje jos buvo iki sandorio sudarymo) netaikoma, kai toki sandorį šalys sudarė tyčia, tai yra, kai abi šalys žinojo ar turėjo žinoti, kad sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei. Tačiau šis restitucijos taikymo draudimas nėra absoliutus. To paties straipsnio 3 d. suteikia galimybę taikyti vienašalę ar dvišalę restituciją tuo atveju, kai nebuvo pasiektas viešajai tvarkai ar geros moralės normoms prieštaraujančio sandorio tikslas (pavyzdžiui, kai viena sandorio šalis nepradėjo jo vykdyti), viešosios teisės normos nenustato tokio sandorio šalims turtinių sankcijų ir kai restitucijos taikymas tokiu atveju neprieštarauja imperatyvioms įstatymų normoms ar geros moralės principams.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, 1.78 str. 5 d.

⁹⁵ Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis (et al), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005, 32 psl.

⁹⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus 2005 m. kovo 16 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-181/2005, kat. 21.4.1.1; 21.4.1.2; 24.1.

Lietuvos teismų praktikos apžvalga

Kaip jau išsiaiškinome anksčiau, tiek viešoji tvarka, tiek ir gera moralė yra vertinamaisiais kriterijais apibrėžiamos kategorijos, todėl aiškinant šį sandorio galiojimo sąlygos sampratą, labai svarbi yra teismų praktika, juo labiau, kad kiekvienu konkrečiu atveju, ar sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ir gerai moralei, gali atsakyti tik bylą sprendžiantis teismas. Todėl tenka tik apgailestauti, kad kol kas Lietuvos teismų praktika taikant šį sandorių negaliojimo institutą yra labai kukli. Nuo 2001-ųjų metų (kuriais įsigaliojo Civilinis kodeksas – iki tol galiojusiuose Lietuvos teisės aktuose minėtos sandorio galiojimo sąlygos nebuvo) LAT ir Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtų bylų, kurių kategorija: „21.4.1.2. Viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujantis sandoris“, tebuvo vos keliolika (jei tiksliai – 16). Tačiau, nepaisant to, kad teismų praktika šiuo klausimu yra labai negausi, vis tik dėl jau minėtų priežasčių ją reikia išanalizuoti ir tikėtis, kad ateityje ji bus gausesnė ir išsamesnė.

Lietuvos teismų praktikoje nurodoma, jog aiškinant „geros moralės, teisingumo principo sąvokas, turėtina omeny, kad teisingumo kriterijus yra moralės normos, kurių tikslas – užtikrinti visų visuomenės narių interesų derinimą, apsaugoti ekonomiškai ir fiziškai silpnesnių visuomenės narių interesus, užkirti kelią piktnaudžiauti teise. Be to, geros moralės sąvoką galima apibūdinti kaip kultūringo, teisingo žmogaus minimalų gėrio, blogio, teisingumo, pareigos, padomumo suvokimą. Vertinant sudarytus sandorius, reikia vadovautis ne tik teisės, bet ir geros moralės normomis, pagal visuomenėje vyraujančią gėrio ir blogio, sąžiningumo ir nesąžiningumo sampratą“⁹⁷. Pagal Lietuvos teismų praktiką viešosios tvarkos sąvoka apima pagrindinius principus, kuriais yra grindžiama valstybės teisinė sistema, valstybės ir visuomenės funkcionavimas, dažniausiai suprantama kaip valstybės imperatyvių teisės normų visuma. Taip pat pabrėžiama, kad sąvoka viešoji tvarka yra apibrėžiama vertinamaisiais kriterijais, todėl jų taikymas turi būti siejamas su konkrečios bylos aplinkybėmis ir kad teismas *ex officio* turi tikrinti ar nėra pažeidžiama viešoji tvarka, ir pateikiami viešosios tvarkos (tarptautinės, bet atitinkamai ir nacionalinės – apie tai jau buvo kalbėta anksčiau) pažeidimo pavyzdžiai: pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimas, prieštaravimas teisingumui, geriems papročiams, pagrindinėms visuomenėje nusistovėjusioms moralės nuostatoms, valstybės interesų pažeidimas ar kenkimas geros

⁹⁷ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. balandžio 11 d. nutartis c. b. Nr. 2A-135/2006.

kaimynystės su užsienio valstybe santykiams⁹⁸. Gaila, tačiau daugiau mėginimų Lietuvos teismų praktikoje aiškinti viešosios tvarkos ir geros moralės sampratų rasti nepavyko, tačiau reikia tikėtis, jog ateityje jų bus ir stipriai nesikeis nuo minėtųjų, juo labiau, kad, nepaisant to, jog pateiktasis išaiškinimas ir nėra labai platus ir išsamus, tokios minėtų sąvokų sampratos atitinka Lietuvos teisės doktrinos aiškinimą.

Kitose minėtos kategorijos bylose dažniausiai apsiribojama konstatavimu, ar sandoriai, sąlygos ar veiksmai konkrečioje byloje prieštarauja viešajai tvarkai ir gerai moralei ar ne, ar konkretus asmuo turi teisinį suinteresuotumą kreiptis į teismą dėl sandorio pripažinimo niekiniu minėtu sandorių negaliojimo pagrindu ir pan.

Išanalizavus Lietuvos teismų praktiką, galima pateikti kelis pavyzdžius sandorių, pagal Lietuvos teismų praktiką pripažįstamų prieštaraujančiais viešajai tvarkai ar gerai moralei:

- a) sandoriai, kuriais viena sandorio šalis atleidžiama nuo prisiimtų įsipareigojimų vykdymo arba įteisinamas prisiimtų įsipareigojimų nevykdymas⁹⁹;
- b) sandoriai, kuriais siekiama pažeisti kreditorių teises¹⁰⁰;
- c) sandoriai, sudaryti valstybės tarnautojų, jiems pasinaudojant savo tarnybine padėtimi¹⁰¹;
- d) sandoriai, kurių tikslas – išvengti mokesčių mokėjimo¹⁰²;
- e) sandoriai, kuriais siekiama pažeisti kito asmens teises apeinant įstatymą¹⁰³ ir pan.

Pažymėtina, kad Lietuvos įstatymai neatskleidžia viešosios tvarka ar geros moralės turinio, šių kategorijų turinys yra įvairialypis, jis turėtų būti siejamas ne tik su atliekamais veiksmais, bet ir su tikslais bei veikslių pasekmėmis, todėl sprendžiant klausimą, ar sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei, būtina įvertinti, kokie padariniai gali atsirasti ar atsiranda ne tik visuomenei, valstybei, bet ir atskiriems asmenims¹⁰⁴. Taip pat turi būti įrodyta, kad pagrindinis ir vienintelis sutarties šalių ketinimas buvo nukreiptas į tikslo,

⁹⁸ Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas, apibendrinimo apžvalga Nr. A2-14, aprobuota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato, 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimu Nr. 28.

⁹⁹ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. balandžio 11 d. nutartis c. b. Nr. 2A-135/2006.

¹⁰⁰ LAT Civilinių bylų skyriaus 2006 m. sausio 16 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-30/2006, kat. 21.4.1.2; 21.4.1.4; 22.5; 114.11; 126.5.

¹⁰¹ LAT Civilinių bylų skyriaus 2005 m. kovo 16 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-181/2005, kat. 21.4.1.1; 21.4.1.2; 24.1.

¹⁰² LAT Civilinių bylų skyriaus 2002 m. birželio 5 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-831/2002, kat. 15.2.1.2.

¹⁰³ LAT Civilinių bylų skyriaus 2004 m. lapkričio 15 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-589/2004, kat. 15.2.1.2.

¹⁰⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus 2006 m. sausio 16 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-30/2006, kat. 21.4.1.2; 21.4.1.4; 22.5; 114.11; 126.5.

priešingo viešajai tvarkai ar gerai moralei, pasiekimą. Tokius šalių ketinimus, jeigu jie nėra akivaizdūs, privalo įrodyti sutartį ginčijantis asmuo¹⁰⁵.

¹⁰⁵ LAT Civilinių bylų skyriaus 2003 m. sausio 20 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-62/2003, kat. 15.2.1.2; 45.5.

Išvados

1. Viešoji tvarka ir gera moralė – vertinamaisiais kriterijais apibrėžiamos kategorijos, todėl aiškias jų sąvokas įtvirtinti teisės aktuose ko gero nelabai ir įmanoma. Matyt tikslingiausia būtų kuo išsamiau išanalizuoti jų sampratą teisės doktrinoje ir nurodyti pagrindinius jų kriterijus, nes bet kokių atveju jų turinį konkrečioje byloje turės nustatyti teismai. Taip pat reikia nepamiršti, jog šis institutas jau seniai plačiai yra žinomas ir taikomas kitose teisinėse pasaulio valstybėse, todėl būtų logiška atsižvelgti ir į jų suformuotą praktiką šioje srityje. Lietuvos teisės doktrinoje nėra daug analizuota ši sandorio galiojimo sąlyga, Lietuvos teismų praktikos mažai, todėl reikėtų šiuo klausimu atlikti daugiau tyrinėjimų moksliniame lygmenyje.

2. Geros moralės kriterijai ir pagrindiniai principai yra tokie: visuomeninis pobūdis, dinamiškumas laiko atžvilgiu, socialinis pobūdis, žmonių elgesį ir tarpusavio santykius reguliuojančios normos, pozityvioji neprievartinė tvarka, prigimtinis jos pobūdis, jos pagrindą sudaro sąžiningumas, lygybė, proporcingumas, protingumas ir teisingumas, ir didelė jos visuomeninė ir teisinė reikšmė.

3. Teisės ir moralės santykis nėra formalus ir išorinis. Šios dvi socialinių normų grupės viena kitą pildo ir viena kita remiasi. Moralė tarsi nubrėžia tam tikras gaires įstatymų leidėjui, kuriomis jis turi remtis kurdamas konkrečias teisės normas. Kadangi pozityvioji teisė turi neprieštarauti prigimtinėi teisei, didėja teisės normų priklausomybė nuo moralės normų. Moralė reikalauja gerbti pagrindines žmogaus teises ir laisves, o teisė paverčia tą reikalavimą visuotinai privalomu, todėl teisės normos kartu yra ir moralės normos. Dėl šių priešasčių moralės reikalavimų neatitinkantis įstatymas negali būti vertinamas kaip įstatymas ir teisine prasme. Praktiškai tas pats pasakytina ir apie viešosios tvarkos ir teisės bei viešosios tvarkos ir geros moralės santykį.

4. Viešosios tvarkos kriterijai ir pagrindiniai principai yra tokie: visuomeninis, socialinis pobūdis, nacionalinis pobūdis, dinamiškumas laiko atžvilgiu, tai žmonių elgesį ir tarpusavio santykius reguliuojančios normos, viešąją tvarką nustato imperatyvios Konstitucijos, administracinės ir kitų teisės šakų normos, apima pagrindinius principus, kuriais yra grindžiama valstybės teisinė ir ekonominė sistema, valstybės ir visuomenės funkcionavimas, valstybės garantuota apsauga, teisingumas, didelė jos visuomeninė ir teisinė reikšmė.

5. Viešoji tvarka ir gera moralė – sandorio galiojimo (negaliojimo) sąlyga. Jei sandoris jai prieštarauja, tai jis yra laikomas niekiniu ir negaliojančiu su visomis tokiems sandoriams kylančiomis pasekmėmis.

6. Viešoji tvarka ir gera moralė, kaip sandorio galiojimo (negaliojimo) sąlyga, lemia restitucijos netaikymo to sandorio šalims galimybę, tai yra skirtingai nei kitais sandorio negaliojimo atvejais jos taikymą numatanti bendra taisyklė. Ji netaikoma, jei sandorio šalys tokį sandorį sudarė tyčia. Vienintelis atvejis, kai restitucija taikoma – nepasiektas sandorio tikslas, jei tai neprieštarauja imperatyvioms įstatymų normoms, viešajai tvarkai ar geros moralės principams, o viešosios teisės normos nenustato tokio sandorio šalims turtinių sankcijų.

Literatūros sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. 1958 m. Niujorko konvencija dėl užsienio arbitražų sprendimų pripažinimo ir vykdymo, Valstybės žinios, 1995, Nr. 10-208.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas, Valstybės žinios, 1999, Nr. 30-856.
5. Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas, Valstybės žinios, 1996, Nr. 39-961.

Specialioji literatūra:

6. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ komentaras, I leidimas, V. Mikelėnas (et al), Justitia, Vilnius, 2001.
7. Civilinė teisė, bendroji dalis, II tomas, L. V. Papirtis (et al), Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005.
8. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, IV leidimas, S. Keinys (et al), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius, 2000.
9. Namų advokatas, A. Abramavičius (et al), Valstybės įmonė Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2002.
10. Konstitucinė teisė, Moralės normos konstituciniuose teisiniuose santykiuose, G. Mesonis ir K. Meilius, Jurisprudencija, t. 31 (23); 5-13, 2002.
11. Prievolių teisė, I dalis, serija: naujasis civilinis kodeksas, II tomas, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 2002.
12. Teisės teorija, A. Vaišvila, Vilnius, 2000.
13. Žiniasklaidos teisė: visuomenės informavimo teisė, teoriniai ir praktiniai aspektai, L. Meškauskaitė, Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2004.
14. Grynoji teisės teorija, H. Kelsen, Eugrimas, Vilnius, 2002.
15. Teisė 2004, 51 tomas, Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas, R. Bakševičienė ir D. Beinoravičius, Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
16. Teisės samprata, H. L. A. Hart, Pradai, Vilnius, 1997.
17. Sandorių negaliojimo pagrindai ir pasekmės 1, A. Pranckevičius, R. Pumputienė, Juristas, 2005/4 (19).
18. Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, V. Mikelėnas, Justitia, Vilnius, 1996.

19. Europos Sąjunga: steigimo dokumentų rinktinė. Vilnius: Eugrimas, 1998.
20. Под редакцией Е. А. Суханова, Гражданское право, том 1 общая часть, учебник, Москва, 2004.
21. Теория государства и права, Хропанюк В. Н., под редакцией Стрекозова В. Г., Интерстиль, 2003.
22. Основы права, под редакцией В. А. Витушко, В. Г. Тихини, Г. Б. Шишко, Минск ВГЭУ, 2002.

Teismų sprendimai:

23. Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas, apibendrinimo apžvalga Nr. A2-14, aprobuota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato, 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimu Nr. 28.
24. LAT Civilinių bylų skyriaus 2004 m. lapkričio 17 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-612/2004, kat. 124.
25. LAT Civilinių bylų skyriaus 2006 m. kovo 7 d. nutartis c. b. Nr. 3K-7-179/2006, kat. 130.3.2 (S).
26. LAT Civilinių bylų skyriaus 2007 m. vasario 12 d. nutartis c. b. Nr. 3K-7-132/2007, kat. 130.3.2 (S).
27. LAT Civilinių bylų skyriaus 2003 m. sausio 20 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-62/2003, kat. 15.2.1.2; 45.5.
28. LAT Civilinių bylų skyriaus 2005 m. kovo 16 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-181/2005, kat. 21.4.1.1; 21.4.1.2; 24.1.
29. LAT Civilinių bylų skyriaus 2006 m. sausio 16 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-30/2006, kat. 21.4.1.2; 21.4.1.4; 22.5; 114.11; 126.5.
30. LAT Civilinių bylų skyriaus 2002 m. birželio 5 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-831/2002, kat. 15.2.1.2.
31. LAT Civilinių bylų skyriaus 2004 m. lapkričio 15 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-589/2004, kat. 15.2.1.2.
32. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. balandžio 11 d. nutartis c. b. Nr. 2A-135/2006.

Travaux preparatoires:

33. Lietuvos Respublikos Seimo penkiasdešimt ketvirtojo (190) posėdžio, įvykusio 2006 m. birželio 22 d., stenograma, numeris: 54(190).

Summary

In concluding contracts, individuals seek to create, change or annul their civil legal relations; therefore, in the contemporary legal society contracts are the main moving force of civil circulation and economy. Seeking to secure the legality and the stability of civil legal relations arising from contracts, the legislator has consolidated the institute of void contracts in legal acts. One of the conditions of contract validity (nullity), i.e. public order and good moral, is analysed in the thesis.

The thesis attempts to define the concepts of public order and good moral, disclose their conception, analyse the relation between moral and law, define the criteria determining the norms of moral and law, assess the legal significance of public order and good moral for the validity of the contract and the volume of rights and duties of the contracting parties as well as determine the application and the criteria of applying and interpreting the validity conditions of the contract. A logical-analytical method, which has been manifested in discussing, comparing and analyzing the positions laid by judicial practice, legal acts and the authors of legal doctrine has mostly been used in the thesis.

The above-mentioned validity condition of the contract is extremely significant for the Lithuanian contract law as it is relatively new in the Lithuanian Law. It was introduced only on 1 July 2001 after The Civil Code of the Republic of Lithuania came into force. Therefore, it has been little analysed in the doctrine on Lithuanian Law and the judicial practice is rather modest in this sphere.